

Слідами гетьмана Мазепи.

Подав *Богдан Барвінський.*

Вступ.

При нагоді збирання матеріалів до генеалогічно-геральдичної монографії Мазепів-Колединських¹⁾ попадали мені в руки також такі матеріали, котрі не відносять ся вправді безпосередно до згаданої теми, все-ж таки стоять у тім чи иншім звязку з особою гетьмана Івана Мазепи та його родом. З сього згляду рішив ся я опрацьовувати ті матеріали незалежно від монографії роду Мазепів та випускати їх у світ окремими причинками. Першим таким причинком була моя стаття п. з. „Портрет гетьмана Мазепи в замку в Підгірцях (до ілюстрації)“²⁾. Яко дальші того рода причинки появляли ся від часу до часу слідуючі мої статті: „Портрет Мазепи кисти артиста-маляря Осипа Куриласа“³⁾, „Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і штуці“⁴⁾, „Причинок до питання про т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи“⁵⁾ та „Доповнення до статей про Мазепу: 1. Гетьман Іван Мазепа в всесвітній літературі і штуці; 2. Т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи; 3. Уваги до інших портретів Мазепи; 4. „Невідомий доси“ портрет гетьмана Івана

¹⁾ Родinne назвисько Івана Мазепи було „Колединський“. Гл. *Źródła dziejowe* V, ст. 110 і 138—9; Архивъ юго-западной Россіи ч. VII, т. I, ст. 293; пор. також Rulikowski: *Opis powiatu Wasylkowskiego*. Warszawa 1853, ст. 117 і Похилевичъ: *Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Киевской Губерніи*. Киевъ 1864, ст. 508.

²⁾ *Руслан* 1906, ч. 75—77; перепечатана в *Історичнихъ причинкахъ I*, Жовква 1908, ст. 96—108.

³⁾ *Руслан* 1909, ч. 120; — також у присвяченихъ пам'яті гетьмана Мазепи з нагоди двохсотихъ роковинъ полтавського бою *Історичнихъ причинкахъ II*, Львів 1909, ст. 22—28.

⁴⁾ і ⁵⁾ *Руслан* 1909, ч. 140; *Історичні причинки II*, ст. 29—31 (з портретомъ).

Мазепи¹⁾. Почавши з 1910 р. появляли ся в часописи „Руслан“ свої замітки (переважно полемічного характеру), дотикаючи питання про автентичність поодиноких портретів гетьмана Мазепи (1910, ч. 70, 72, 74, 79 і 83; 1912, ч. 27); вони мали вийти в III-й томик моїх „Історичних причинків“, котрого печатання було вже розпочате літом 1914 р., але вибух світової війни переривив його.

Продовженням моїх заміток, що не дадуть ся помістити в рамках приготовлюваної монографії Мазепів-Колединських, мають служити отсі статті під одним спільним заголовком „Слідами гетьмана Мазепи“, котрі буду оголошувати печатно в міру сього, як даний матеріал буде мною відповідно опрацьований.

I.

Безіменна „похвала“ гербу Мазепів.

Нема нині ніякого сумніву що до сього, що гербом роду Мазепів-Колединських, з котрого походив знаменитий гетьман, був герб „Курч“. На жаль, не у всіх істориків XIX в. можна стрінути ся з таким поглядом²⁾. І так Едвард Рудіковський, описуючи герб Мазепів підніс, що „takiego herbu nie znajdujemy u heraldyków“³⁾, хоч вкінці пізнійше дійшов до пересвідчення, що се таки герб „Курч“⁴⁾. По думці князя Дабіжі герб Мазепів „по расположенію своихъ составныхъ частей, напоминаетъ древній гербъ „Курчъ“⁵⁾. Цікаве й незрозуміле для мене

¹⁾ Руслан 1909, ч. 289; 1910, ч. 1, 3 і 8; Історичні причинки II, ст. 77—94. Перепечатуючи мої статті в „Істор. прич.“, поробив я відповідні поправки й доповнення.

²⁾ Се тим дивнійше, що вже в XVIII в. ніто в сїм не сумнівав ся. Гл. Krasicki: Zbiór potrzebniejszych wiadomości I, Warszawa—Lwów 1781 ст. 482: „Jan Mazepa hetman Ukrainy.. szlachcic, przezwiskiem Kurcz“.

³⁾ Dziennik Warszawski 1854, ч. 196.

⁴⁾ Słownik geograficzny Królestwa polskiego VI, Warszawa 1885, ст. 184.

⁵⁾ Дабіжа: Мазепа-князь и его шляхетскій и княжескій гербы. (Кіевская Старина т. 16, 1885 декабрь, ст. 716). Мазепин герб не лиш „напоминаетъ“ герб „Курч“, але се таки герб „Курч“. Він зображає вільвернену латинську букву J; на ній уставлена латинська буква Y.

непорозумінне зайшло в монографії Костомарова: „По известію, доставленному въ Археографическую комиссію графомъ Брюэль-Плятеромъ — читаемо там — Иванъ Степановичъ Мазепа-Колединскій, шляхетскаго происхожденія герба Бончъ...“¹⁾. В примітці покликуєть ся Костомарів на „Лѣтопись занятой Археографической комиссії, вып. VI, 1877 г. ст. 44“. Що-ж одначе находимо в цитованім випуску отсеї „Літописи“? Подана там слідуюча записка гр. В. І. Брюель-Плятера: „Иванъ Степановичъ Мазепа Колединскій (Колодннскій) герба Курчъ“²⁾. Яким проте чином попав у монографію Костомарови герб „Бончъ“, не можу вяснити.

Беручи справу Мазепиного гербу зі становища геральдики, висгане глянути тільки на „котре-небудь із численних зображень сього гербу (Мазепин герб і його геральдичні відміни будуть обговорені в згаданій монографії), щоби зараз таки рішити питання про його назву й походження“³⁾. Коли-ж ходить о исто-

в деяких вімінах гербу лат. буква V. З одної сторони шестираменна звізда, а другї сторони півмісяць.

Еварницкій: Къ исторіи нашего края. (Вѣстникъ Екатеринославскаго земства. Годъ I, 1904 ч. 2/3) подав на ст. 57 невідомий досї портрет Мазепи з гербом (побіч подано й його перерисованіє), а на ст. 56 такий опис: „на темномъ полѣ написано красное сердце; на середнѣй сердца крестъ; ниже креста два копья, остриями вверхъ, связанные внизу бантомъ; изъ подъ сердца видно съ обѣихъ сторонъ двѣ ручки — одна ручка сабли, другая ятагана; по краямъ чернаго поля буквы: И. М. Г. З. К. К. С. П. Л.“.

Проф. Грушевський: До портрета Мазепи (Записки Н. Т. о. в. ім. Шевч. т. 92, ст. 247) подає до сього портрету таку замітку: „Катеринославський портрет має ініціали, хоч не зовсімъ звичайні: И. М. Г. З. К. К. С. П. Л. і герб якийсь фантастичний (ініціали можнаб прочитати як Иван Мазепа Гетьман Запорожський Козацький Ктитор Святої Печерської Лаври, — припускаючи, що катеринославський портрет стоїть в безпосереднімъ звязку з лаврським“.

Прихилилячись до погляду проф. Гр. про фантастичність сього гербу, я позволю собі инакше розв'язати ініціали, а іменно замість „...Козацький Ктитор...“ — „Ктитор Київської Святої Печерської Лаври“.

¹⁾ Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы. 2 изд. С.-Петербургъ 1885, ст. 1. Розстріленіє мос. Звертаю увагу на неправильну форму назви сього гербу в московській мові. Отсей польський герб зоветь ся „Bończa“, а не „Boncz“.

²⁾ Лѣтопись Занятой Археографической комиссії. Вып. VI, отд. IV. С.-Петербургъ 1877, ст. 44. Розстріленіє мос.

³⁾ Пор. н. пр. гетьманську печатку на листі до підканцлера кор., Яна Шембека, писанім під Києвом 18 VII 1707 р. (М. С. Бібліотеки

ричний доказ, так вистане подати хоч би кілька цитатів з панегирика, написаного сторонником і наслідником Мазепи, Филипом Орликом, в честь Мазепинного свояка Івана Обідовського¹⁾. Н. пр.:

Precz ztąd dumno wyniosłe Cedry, precz Libany,
Którym piorunem grozi Jowisz rozgniewany,
Bo nie tu gniazdo Orzeł Obidowskich wije,
Lecz w Kurczu Mazepiańskim, gdzie piorun nie bije²⁾

Przy Kurczu Mazepiańskim, Marszem y Lucina
Dom Obidowskich świeci . . . . .³⁾

Gdzie Herbowe Rzeki Twoje Mazepo, na Parnass zdroje
Drogie leją, niby w Lydzie Paktol złotą szybą idzie,
Y gdzie Krzyż w Kurczu zakwitnoł w Dafnidy
Drzewo . . . . .⁴⁾

Tu w Mazepiańskim Kurczu wyleżony
Ptak Obidowskich . . . . .
Tu niezgaszone Planety przy Kurczu, w złote Telety
Phaeba przyodziane
Świecą swym klarem dumney Luny rogi
Krusząc, rzucając Mazepie pod nogi
Karki zholdowane⁵⁾.

Варшавського Університету ч. 1231) На отсю печатку звернув мою увагу д-р Іван Крипякевич, за що винен я йому вдячністю. Пор. також *Tablice odmian herbowych Chrzęńskiego*. Warszawa 1909, ст. 26 і табл. VI. Опис гербу подав я вище.

1) *Hippomenes Sarmacki... Pan Jan z Obidowa Obidowski Jego Carskiej Prześwietney Mści Stolnik... przy triumphalnych weselnego Hymenaeusza applawzach, przez... Filipa Orlika, Pisarza Konsystorskiego Metropoliey Kijowskiej acclamowany. Roku 1698. W Typographiey Świętey Cudotworney Lawry Pieczarskiej Kijowskiej*. (Бібл. Осолінських у Львові, ч. 11700). Ніякого портрету Обідовського, ритою Тарасевичем, що після *Estreicher: Bibliografia Polska XXIII*. ст. 424 має бути в тім панегирику, я не найшов, бодай тепер його там нема. Є там лиш ритовини Щирського з ініціалами „I. S.“ Також і Максимовичъ: *Собрание Сочинений III*, Київъ 1880, ст. 714, в статті „О панегирикахъ Филиппа Орлика“, маючи під рукою вищий примірник, згадує лиш про ритовини Щирського.

2) Orlik: *Hippomenes Sarmacki*, карта 11.

3) *Ibidem*.

4) *Idem*, к. 19.

5) *Idem*, к. 25.

Цікаву похвалу гербу „Курч“ находимо в (сучасному Мазепі) творі польського письменника Вацлава Потоцького:

Kurczem herb zową, ale: w boiu się nie kurczy;
Doznał nie raz Tatarski: doznał u kark Turczy.
Bo kiedykolwiek z konia: tych y owych sięgał.
Tak w rękę, iako Żywce: w cięciwie, wyciągał.
Ypsilon znakiem Greckiem: Litera być musi,
Ze ten Herb na Wołyniu: począł się u Rusi,
Krzyż mieczowy przez środek: senna w kłamrze stoi,
Miesiąc y Gwiazda, świecą ze strony oboi.
Znać że się był gdzieś w nocy: skurczył y zasadził,
Zeby nieprzyjaciela: na fortel wprowadził.
Potym obiema skrzydły: skoro nań uderzył,
Ludzi na kształt Litery: Ypsilon rozszerzył¹⁾.

Отся похвала відносить ся до гербу „Курч“ яко до власности усіх співгербовиків; значінне його зростає одначе що-йно тоді, коли він звязуєть ся майже виключно з іменем українського гетьмана. Доказом сього численні похвальні вірші й панеїрики, котрих темою похвала Мазепиного гербу.

Такі похвальні вірші появляли ся при різних нагодах. І так появляли ся вони при нагоді напечатання сеї або тої книги, виданої коштом гетьмана Мазепи, чи йому присвяченої. Як приклад подам книгу св. Димитрія Ростовського п. з. „Руно орошенное“, написану з поручення Лазара Барановича імовірно між 1675—77 рр., напечатану одначе в Чернигові що-йно 1680 р. (2 вид. 1683 р.)²⁾. В одному із видань „Руна“³⁾ уміщений восьмистих п. з. „О гербѣвнѣй Лунѣ и Деннѣици и о Рунѣ орошенномъ“⁴⁾, що є нічим иншим, тільки похвалою гербу Мазепи. Подаю його дослівно, модернізуючи правопис:

¹⁾ Wacław Potocki: Poczet Herbów szlachty Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Kraków 1696, ст. 543—4.

²⁾ Шляпкинь: Св. Димитрій Ростовскій и его время (1651—1709 г.) в „Запискахъ истор.-филол. факульт. имп. С.-Петербургскаго университета“ ч. 24. С.-Петербургъ 1891, ст. 18.

³⁾ Користуюсь 5 виданням в Чернигові 1697 р., що зберігаєть ся в „Національному Музею“ у Львові під ч. 673; гл. ще Свѣнцицкій: Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати. (Выдавицтво Церковного Музея во Львовѣ. I). Жовква 1908, ст. 115, ч. 394. Авторство св. Димитрія в каталозі не зазначене.

⁴⁾ Віднису цитованого восьмистиха (1 карта 1 зшитка) уділив мені ласкаво д-р Свѣнцицкій.

Гедеоу оногде образъ бысть побѣди
 Руно, луна, денница, что и бысть послѣди.
 Орошенное Руно се пророковаше,
 Ггоже денница и луна орошаше.
 Но (ч)го Руно и луна звачить и денница?
 Бысть то образъ побѣды Маря дѣвица.
 Гди Денница и Луна Руно и здѣ росить,
 Звакъ побѣды Мазепѣ навратіи приносить.

Автори панегіриків, присвячених особам, що стояли близько до Мазепи, не минають нагоди, щоби не умістити в них бодай кількох стихів на похвалу гербови Мазепи. Бачили ми се н. пр. в панегірику Орлика „Hippomenes Sarmacki“, присвяченим Обідовському. Виймаю з нього ще декілька характеристичних віршів, у котрих згадується герб Мазепи:

Niech kto w Taygecie Palmy, na skroni mądrą wytnie.
 Krzyż Mazerów w Parnassie, w Lawr trwały że kwitnie
 Niedziw, bo gdzie Hypokren, a Rzeki Herbowe,
 Tam u Kupressy kwitną w Korony Lawrowe¹⁾.

Leć Orle przez pioruny, przez Marsa upały,
 Tam gdzie Tobie Lawr Sława zawiesiła trwały:
 Krzyż Mazerów gdy groźnym piorunem się pali,
 Toć Threickie Balchany Twa dzielność obali²⁾.

Bo Krzyż Mazerpy to sprawi, że Dniepr we krwi swoiey splewi
 Bistoński Pyrrhus, a Xiężyc zuchwały
 Zgasi ciemne swe iskrzyska, Gdy Planety wodza zbliżka
 Światłem Phebowym natrą na rozdęte
 Rogi . . . .³⁾

Обідовському присвятив панегірик з нагоди його вінчання в 1698 р. також Степан Яворський п. з. „Виноградъ Христовъ..... При благословительномъ вѣнчаніи супружества велможнаго, его милости, пана Іоанна зъ Обѣдова Обѣдовскаго, его Царскаго и пресвѣтлаго Величества Столника и Полковника Нѣжинскаго.....“⁴⁾. Яворський не забув у ньому про герб Мазепи, подаючи слідуєчий восьмистих під рисунком гербу:

¹⁾ Orlik: Hippomenes Sarmacki к. 17 обор.

²⁾ Idem, к. 20.

³⁾ Idem, к. 22.

⁴⁾ Ундольскій: Неизвестное сочинение Стефана Яворскаго (Москвитянинъ 1842, ч. 3, ст. 105—109) і Максимовичъ: Собрание сочинений III, ст. 711 (в статті „О панегірикахъ Стефана Яворскаго“) знають сей панегірик лиш із власноручного рукопису Яворського. Він

Зри коль крѣпко въ Россіи Вѣра стоить свята,
 Ей же не одолѣють и адові врата,
 Крестъ на когвѣ утверждень, при двою свѣтилу
 Сію Вѣры святой изъявляють силу.
 Всеу устремляются злочестивыхъ рѣки,
 Крестъ на когвѣ недвижимъ будетъ во вѣки.
 И сага ношь князя тмы ничтоже успѣть:
 Заря свѣтилъ небесныхъ при крестѣ яснѣть¹⁾.

Переходимо до похвальних стихів на герб Мазепи в панеїриках присвячених самому гетьманови.

Йдучи в хронологічному порядку, зачнемо від панеїрика Стефана Яворського п. з.: „Echo glosu wołającego na ruszczy... przy solennym powinszowaniu doroczney festu patronskiego rewolucyey... P. P. Janowi Mazepie.... brzmiaące głośną życzliwego affectu resonancyą, Najniższego slugi Symeona Jaworskiego Artium Liberalium et Philosophiae Magistri consummati Theologi, Roku... 1689“²⁾. Рудіковський згадує в своїй статті про Мазепу, що в тій творі Яворського уміщений під гербом „шестистих“³⁾. На жаль, не можу цього на разі провїрити, одначе про нього не згадує ані Максимович у своїй статті⁴⁾, ані д-р Володислав Семкович у владженім для мене в „Петербурзькій Публичній Бібліотеці“ відписі заголовка цього панеїрика й рисунку гербу.

Найблизшим хронологічно до цього панеїрика є панеїрик Філіпа Орлика п. з.: „Alcides rossiyiski triumfalnym lawrem ukoronowany Jaśnie Wielmożny Jegomość Pan Jan

був одначе печатаний, а два печатані припірники знають Сахаровъ: О сочиненіи Стефана Яворскаго (Москвитянинъ 1843, ч. 9, ст. 155) і Пекарській: Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ II, С.-Петербургъ 1862, ст. 2-3.

¹⁾ Восмистих цитований у згаданій статті Максимовича, ст. 711.

²⁾ Петербурзька Публична Бібліотека, Свѣд. 13-VIII $\frac{1}{237}$.

³⁾ Dziennik Warszawski 1854, ч. 198.

⁴⁾ Собрание Сочиненій III, ст. 710. Яко місце напечатання М. подає Київ (панеїрик напечатаний без подання місця). Estreicher: Bibliografia Polska XVIII, ст. 517, відпис ся в сумнівом до імени Яворського „Симеон“. Справа одначе зовсім ясна. Вже в цитованого самим Естрайхером каталога „Bibliothèque Impériale Publique de St.-Petersbourg. Catalogue de la Sections des Russica“ I, St.-Pb. 1873, ст. 576 миг був він переконатись, що Симеон Я. „Le même que Steph. Javorsciус“. На тій основі, що Я. підписаний іменем „Симеон“, стверджує Максимович (Op. cit.), що „Яворскій въ 1689 году не былъ еще монахомъ“. Стефин — се монаше імя Яворського.

Mazera.... 1695. W Wilnie¹⁾. Під Мазепиним гербом уміщений там слідуєчий восьмистих²⁾ на похвалу гербови:

Snać Krzyż domu Mazepów, Zodiak przemierzył
 Y tak się mocno Sławą o niebo uderzył,
 Że się musiał rozdziwić w tym impecie z wierzchu
 Zholdowawszy Planety nie znające zmierzchu,
 Bóy się tu Thracka luna przystępować blisko,
 Złota Phaebe z Helicą zgaszą Twe iskrzysko,
 Krzyż Mazepów rozdarty w tym Kleynocie drogi
 Rozedrze ci Planeto w Hyperborze rogi.

Чи в виданім 1688 р. в Чернигові панетірику Івана Орновського п. з.: „Муза Roxolańska o tryumfalnej sławie y fortunie z herbownych znaków... Pana P. Jana Mazery... szczęśliwe omen biorąca.....“³⁾ є які стихи, котрі прославлявалиб герб Мазепи, з певністю сказати не можу. Бодай не згадує про се Максимович⁴⁾, а д-р В. Семкович доніс мені, що опису гербу там нема.

Пристаю тепер до описання одного панетірика, котрий, в противенстві до поданих више коротеньких похвальних стихів, присвячений в цілости гербови Мазепи, чи, кажучи докладнійше, в похвалю Мазепиного гербу. Находить ся він в єдинім примірнику в „Бібліотечі Ординації гр. Красінських“ у Варшаві п. ч. 987. Заголовок його такий:

Krzyż

Początek Mądrości

W Herbownym Kleynocie Jaśnie Wielmożnego

Jego Mości P: P: Jana [Mazery]⁵⁾

Oboch stron Niepra Hetmana

Y Przepoważnego Kawalera

Niebieskimi światu Planetami ozdobnie

Świecący.

Панетірик безіменний, печатаний „folio“ (карт 5 нумерованих), без означення року й місця печати, знаний в бібліографії,

¹⁾ Петерб. Публ. Бібліотека, Свгн. 13 XX $\frac{2}{8}$. Пор. Estreicher XXIII, ст. 424.

²⁾ Відпису сього восьмистиха уділив мені ласкаво д-р Вол. Семкович. Згадує про нього Максимович: Собрание Сочинений III, ст. 714.

³⁾ Петерб. Публ. Бібл., Свгн. VIII $\frac{1}{86}$. Пор. Estreicher XXIII, ст. 440.

⁴⁾ Собрание Сочинений III, ст. 715 (в статті „О панетірикахъ Іоанна Орновскаго“).

⁵⁾ Назвисько Мазепи витерте в заголовку пізнійшою рукою. Внутр панетірика назвисько ненарушене. Про витирання назвиська Мазепи в кни-

але не був точно описаний. Знав його Рудіковський очевидно в тім єдинім примірнику з початковим словом „Krzyż“, додаючи увагу, що „nie masz roku i miejsca druku, lecz zdaje się że Czernichowski. Na tym egzemplarzu wyraz „Mazepu“, różniejsza wytarła ręka“¹⁾. Знає його й Естрайхер в примірнику з „Бібліотеки Красінських“, при чому одначе слово „Krzyż“ чомусь то опустив, даючи панетірикови заголовок „Początek mądrości...“²⁾.

Дату напечатання сього панетірика можна означити лиш приблизно, а з цілою певністю місце напечатання. В тексті панетірика сказано іменно про Мазепу, що „Twego to Krzyża władza, że mądre Kamieny, w Czernihowskie się znowu przeniosły Atheny“, що Мазепа „Gdy, by wstało Lyceum, to pozwolić raczy!“³⁾, вкінці, що панетірик сей походить „od Neopoetów Collegium Czernihowskiego“⁴⁾. На основі сього можемо твердити, що панетірик напечатаний зовсім певно в Чернигові (не, як писав Рудіковський, „zdaje się“) і то сейчас після засновання там-же ліцея чи колегії. Про повстання Чернигівської колегії знаємо тільки всего, що архієпископ Лазар Баранович переніс школу з Новгорода сіверського 1689 р. до Чернигова й мріяв про се, щоб її зорганізувати на взір кївської колегії, одначе забракло йому до сього середників⁵⁾. Довершив сього діла що-йно наслідник Барановича, Іван Максимович, як принускають, около 1700 р⁶⁾. А що Максимович став чернигівським архієпископом 1697 р.⁷⁾, то, по моїй думці, колиб прийняти для засновання чернигівської колегії вчаснійший рік, чим 1700, панетірик не міг бути напечатаний скорше, чим після 1697 р., а в кождому разі десь між 1697 і 1700 р.

З огляду на се, що панетірик „Krzyż“ знаний лиш в єдинім примірнику, вважаю конечним подати з нього важніші уступи, особливо ті, котрі справді є похвазою гербу Мазепи.

гах після його „ізмни“ гл. У м а п е ц ь: Гетьманъ Мазепа, С. Петербургъ 1897, ст. 417—18 і Лазаревскій: Записки о портретахъ Мазепы. (Кіевская Старина т. 64, марть 1898, ст. 457 і прим. 1).

1) Dziennik Warszawski 1854, ч. 198.

2) Estreicher: Bibliografia Polska XXII, ст. 249.

3) Krzyż... к. 1.

4) Idem, к. 4 обор.

5) Jabłonowski: Akademia Kijowsko-Mohilańska. Kraków 1899—1900, ст. 197.

6) Idem, ст. 197 і 207.

7) Idem, ст. 192.

Od Krzyża | w Domie nauk | początki bywają |
 Gdy to | odkąd zaczniemy? obykle mawiają.
 Y niedziw; gdyż y sama mądrość nieskończona
 Boska Krzyżem iest światu cudnie objaśniona.
 Krzyż mądrym chwala. Każdy co się Krzyżem chlubi.
 Ten | istoty prawdziwey mądrości niegubi.
 Herbowy Twój Krzyż | *Jaśnie Wielmożny Hetmanie.*
 Za złoty klucz mądrości uczącym się stanie:
 Boś nim otworzył Pałac nauk zapomnionych |
 Jaśniej mówiąc w niepamięć dawno zatopionych |
 Twego to Krzyża władza | że mądre Kameny |
 W Czernihowskie się znowu przeniosły Atheny |
 Dziedziczna Cynthia | swym blaskiem to sprawiła |
 Ze złota nauk światłość znacznie się rozwiła.
Phosphorus Twey woli | ku słońcu kredensuie
 Wyszszey mądrości | nam dzień łaski twey skazuie |
 A czym nas Herbowy twój Krzyż iawnie uraczył?
 Gdy | by wstało Lyceum, to pozwolić raczył.
 Tweż Ci tedy *Wielmożny Panie* ofiaruiem |
 Zaczątych nauk kwiatem | skronie twe wiencuiem |
 Po Marsowych Cyprissach krwią mężną zboczonych |
 Przyimi spokojne palmy y Bogiń uczonych.
 Nie niesiem ci w dar złoto drogocenney wagi |
 Jakim się Luzitańskie rozlewają Tagi | ¹⁾
 Ni daleki kalekut w perły nie ubogi |
 Z nami się pokornie pod twoie ciśnie nogi.
 Nie Tyrskich y Sydońskich purpur niesiem zbioru |
 W iakie się zwykły stroić poważne Honory;
 Ale | co w Domie nauk praca pielęgnuiem |
 To ci Minerwa nasza chętnie ofiaruie.

Schola Infima.

Sama mniejsza Pallady Alumna | nazwana
Infima, tym mądrego czci Ciebie Hetmana |
 W Deklinaciach | skłonność najpierwszą przynosi |
 Byś ją przyjął w swą łaskę najpokorniey prosi²⁾.

Grammatica

Alumnka druga to Pallady,
 Z którey chwały te są składy,
 Woyskorządny Panie tobie
 Znamienity w swey ozdobie.

Genitivus

Rodzący | świadczy Cię być zacie urodzonym³⁾

¹⁾ Krzyż... k. 1.

²⁾ Idem, k. 1 obor.

³⁾ Idem, k. 2.

Coniugationes

Piękne fortun to sprzężenie,
Sławne imię, y cnot mienie

. . . . .

Permissiui, sive concessiui modi tempus praesens.

Że na czystsza ludzkości formę | przetworzona
Jest Ukraina; Tobą ta rzecz pozwolona¹⁾.

. . . . .

Syntaxis.

Z trzeciej Alumnki niemala
Taka Ci się rodzi chwała.

. . . . .

Spytaćbysię; co jesteś waleczny Hetmanie?
Yakie mądrych głów iest o tobie mniemanie?²⁾
Rzekną że słońcem iestes Nieba Rossyiskiego |
Światłem Herbowych Planet twych ozdobionego:
Oną sławy twoiey są glansem wiekuistym |
Y polorem Lucyny | iak kryształ przezyrzystym.

. . . . .

Ród szlachetny stą poznać | gdy ma mądrość w cenie:
Y stą pierwsze iest rodu cnego zalecenie.

. . . . .

Zaczym twa Rodowitość iawnie pokazana |
Gdy twemu sercu mądrość iest upodobana³⁾

. . . . .

De constructione figurata.

Życ niechwalebnie | iest to umrzeć y znaganą
Tobie tak żyć przez fata Hetmanie niedaną
Bo twoie żyć iest wieczna potomności chwała
Która Cię na swym łonie będzie piastowała.

. . . . .

Jan Mazepa całością wślawił
Państwo swoje⁴⁾.

. . . . .

¹⁾ Idem, к. 2 обор.

²⁾ Idem, к. 3.

³⁾ Idem, к. 3 обор.

⁴⁾ Idem, к. 4.

Koloss Krzyżopodobny
 Na Nowym Helikonie
 dla wiekopomney u świata pamięci
Jaśniewielmożnemu Jegomości
Panu Janowi Mazepie
Hetmanowi
 et caet.: od Neopoetow Collegium Czernihowskiego
Wystawiony¹⁾.

. . . . .
 Zacny y z urodzenia | y z mądrości Panie |
 Woyska Zaporozkiego roztropny Hetmanie |
 Twoy Koloss Krzyżowzorny iest nieporuszony |
 Na twardych fundamentach mocno utwierdzony |
 . . . . .
 Twoiego to kolossu w wierzchu dwoistego |
 Widziemy dwie ozdoby świata Rossyiskiego.
 Bo y dzielność | y mądrość w Tobie iest złączona ! ²⁾
 . . . . .
 O Kolossie żadnemi wieki niezmierny !
 Ani płynnemi rythmy godnie wysławiony,
 Ty sam pod niebo wynieś sławę snego *Jana*
Mazepy | Woysk Rossyiskich dzielnego Hetmana³⁾.

Коли після „ізмінн“ Мазепи не пошановано імени гетьмана й нищено його в книгах, не пошановано й його гербу. Сей гербовий хрест, що був досі „символом мудрости“, „символом сили Віри святої в Росії“, котрої „не одоліють і адські ворота“, в двоїстости вершка котрого добачувано досі „дві окраси Російського світа“, стає від тепер „символом адської сили“.

Доховав ся до наших часів вірш, котрого темсю є вже не похвала, але зогидженне Мазепинного гербу:

Бѣно ахъ бѣдно! что нынѣ учинися!
 Гетманъ безумный апостата явися,

¹⁾ Idem, к. 4 обор. Се начеб друга часть похвали.

²⁾ Idem, к. 5.

³⁾ Idem, к. 5 обор.

Союзомъ зъ бѣсы крѣпцѣ соединися,
Вражій угодникъ Мазепа сотворися!

.....

Не точію мнѣ то и во удивленіе,
Но вѣщши того его погубленіе
На гербъ Мазеповъ крестовидный рогатый
Шираму а заюзь (?) зъ бѣсы прокляты¹⁾.

II.

Бібліографічна рідкість.

(Незваний близше латинський панеїрикъ в честь Мазепа з 1690 р.).

З цілою певністю можемо сказати, що не всі панеїрики в честь гетьмана Мазепа відомі нам досі: деякі з них, як то ми показали в попередній статті, відомі нам в рідких печатних примірниках, деякі спочивають ще в рукописі²⁾; інші знов, хоч і печатані, та близше нам незнані. Нічого близше не знаємо н. пр. про панеїрик, згаданий Максимовичем³⁾ п. з. „Theatrum pereennis gloriae“, напечатаний в Чернигові 1699 р. „folio“, котрого автором має бути Петро Армашенко. По словам Максимовича той панеїрик був у бібліотеці звісного польського збирача Свідзінського, а що його збірка перейшла опісля до „Бібліотеки Ординації гр. Красінських“ у Варшаві, так він повинен би там находити ся. Не знає одначе про нього нічого польський бібліограф Естрайхер, а коли я літом 1913 р. звернув ся до Заряду тої бібліотеки з запитанням про вигляд Мазепиного гербу на ритовині Галаховського й про панеїрик Армашенка, в письмі з 4 липця 1913 р. дістав лиш відповідь на перше питання. Видко, що сього панеїрика там нема.

Рудіковскій подав був знов звістку про якийсь латинський панеїрик, без заголовка, мабуть киево-печерської печати,

¹⁾ З рукопису „Петерб. Публ. Бібл.“ (О. XIV. Ч. 16 к. 64 об.) напечатав Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовскій, ст. 50, прим. 4. Розстріленіє мов, ингайник Шляпкина.

²⁾ Пор. „Labyrinthus in laudem Mazepae explicitur“ з 1691 р. в рукописі Києво-соф. собора ч. 10 (451), згаданий Шляпкином: Св. Димитрій Ростовскій, ст. 49, прим. 4.

³⁾ Максимовичъ: Собрание Сочиненій III, ст. 715.

що зачинаєть ся від слів „Tandem triumphat tot taediis“, написаний, по думці Р., від київських шкіл на перший візд Мазепи до Києва 1688 р.¹⁾ Отсей незнаный ближше безіменний панетірик²⁾ одержав я літом м. р. на власність завдяки незвичайній звичливости голови „Польського Геральдичного Товариства“ у Львові і власника багатого й дуже цінного для історії України архива, п. Звімунта Люби Радзімінського, котрому складаю на сьому місці за сей цінний дар щирю подяку. Панетірик сей, що в заголовною картою має 9 нунумерованих карт „folio“, написаний справді на візд Мазепи до Києва, одначе 1690 р. а не 1688, як догадував ся Руліквський. Його повний заголовок такий:

CAPITOLIVM
PERENNIS GLORIAE

*PRAENOBILI, CRVCIS GENTILITIAE TROPHAEI INSIGNE.
ACCENSIS, AVITORVM SYDERVM PYRIS, ILLVSTRE,*

natiuâ generis, virtutu(m), meritoru(m) honoru(m)q(ue) magnitudine sublime:

Ad auspiciatissimum ac desideratissimum ingressum.

In celeberrimâ Vrbium Metropolim Kiiouiâ,

ILLVSTRISSIMO AC MAGNIFICENTISSIMO DOMINO

D: IOANNI MAZEPÄ,

DVCI EXERCITIVVM ZAPOROVIIENSIVM STRENVISSIMO,

de caesis hostium, de suppedâneis Ciuium Capitibus,

ERECTUM,

Atq(ue) solenni salutâtionis plâusu,

ab alumno suo Collegio Kiiouo Mohilaeâno

RESERATUM.

Anno quo Caelestis ille, de terno hoste Triumphator, Empireum
ingressus Capitolium 1690.

На обороті заголовної карти уміщена ритовина невідомого ригівника (подаю фотографічну знімку в поменшенню): на тлі проміння шестираменна звізда (с. в. одна з двох планет Мазепиного гербу), над нею лента з латинським цитатом із 1 глави Євангелія св. Луки: „Visitauit nos Oriens ex alto. iuc. 1“. В середині звізди зображений до половини патрон гетьмана, св. Йоан Предтеча, праву руку держить піднесену в гору як до

¹⁾ Dziennik Warszawski 1854, ч. 198.

²⁾ Естрайхер не знає його зовсім.

навчання, над ним в півкруг напис: „ДЕННИЦА СЛНЦА ПРЕДИТЕЧА“. В лівій руці держить св. Йоан Предтеча: розвинений лист із цитатом з 1 глави книги св. Йоана Євангелиста: „Ал сѣдн-теактвѣт ѿ сѣктк Іа: а“. Під роговиною латинський чоти-ростнх:

Tristia somniferas depellite pectora noctes,
 En iam post umbras, nuntia Solis adest,
 Nuntia Solis adest Tui Dux fortissime Stella¹⁾.
 Ergo Tu Titan, hac radiante, micas

Панетірик зачинаєть ся словами: „Tandem²⁾ triumphat tot taediis afficta Mohilaeani Athenaei exspectatio. Dux Illustrissime

¹⁾ Се згадка про звізду в Мазепинім гербі. Кіша на основі фото-графічної знімки, зладженої д-ром Олександром Барвінським.

²⁾ Буква T, яко ініціал прикраша на кентавром, що стріляє з лука (карта 2).

Exercituum Zaporouiensium, Domine, Domine, Mecaenasque noster Clementissime. Triumphat inquam, postquam in Te vnica suorum desideriorum coronide, ceu in auge hodie stetit feliciter“. Даліше вихваляє автор гербові планети Мазепи такими словами: „O felicem vereque serenam diem, in qua tanti nobis à Tuis Syderibus illuxere fulgores! O faústam temporum vicissitudinem, vbi tanta nobis Tuorum Planetarum affulsit serenitas! vt neque Capitolio suos triumphales ignes, neque, Cosdroae artificiosos caelestium sphaerarum nitores, nec denique ipsi caelo, suum inuideamus Phaebum, postquam tam Illustres Tui Planetae, pari serenitate, nostras Atticas irradiant nostes, imò ipsa Luna Mazepiana, nouà metamorphosi. in lucidam noctibus Atticis Pharum transmigrasse videtur“. Радують ся автор з приводу, що Мазепа заяснив „veluti tremendum barbarorum fulmen, Montibus Kijouiensibus“ та „in hanc urbium Metropolim est illatus“.

Описуючи Мазепині воєнні подвиги¹⁾, автор прирівнює його до Ганнібала словами: „merissimus Annibal quòd Cannas in Orientem transtuleris, hoc nonnisi Annibale superior, quòd nulla Tibi Capua virtutem confregisset“²⁾. Мазепина любов Вітчизни (amor Patriae) — „non terrenis fastis, sed supremis inscribendum annalibus“³⁾. Виславляє автор панетірика Мазепу за те, що здвигнув цілий ряд домів Божих: „Erigis Tu quidem monumenta, sed Honori Diuino sacrata, instauras Trophaea, sed Victori de styge, mundo, Fatisque triumphanti Nvmi. Victrici, subdolam serpentis astutiam profliganti Mariae. Erigit iterum Tuis Auspiciis, in Monte Pieczariensi, triumphalem suae, an potius Tuae Crucis Gentilitiae columnam, Sanctior Hercules Andreas Diuinissimus“⁴⁾; котрий був по словам автора для Мазепи „bellici itineris Comes, praeliorum Patronus, periculorum Expugnator, iniuriarum Vindex, Autor denique triumphorum“, сей „Rossiacus Neptunus“⁵⁾. При тім порівнює автор Мазепу з Константином Вел.: „Alterum Te protunc licuit venerari Cónstantinum, in signo Crucis ab Andrea collato“⁶⁾. Не забуває автор згадати й св. Николая як помічника в Мазепиних побідах, котрому сей останній „Sacrae Basilicae

1) к. 2 обор. 2) к. 3. 3) к. 4.

4) Тут натяк на ордер св. Андрея Первозваного, котрого лицарем, крім ордеру Білого Орла, був Мазепа. Дабіжа: Мазепа-князь и его шляхетскій и княжескій гербы. (К. Стар. т. 13, ст. 716).

5) к. 6. 6) к. 6 обор.

erigit Trophaeum, ac perennaturum gratitudinis instauravit monumentum¹⁾.

Як головну заслугу підносить автор спеціальну прихильність гетьмана для Могилянської колеїї і висловлює вдячність за те, що „Renascitur iterum è Tuis aëriis Pallàs nostra“²⁾. „Atque hoc est in Tuum Aduentum nostrae Venerationis Homagium“, замість мраморних кольосів, пірамід, обелісків і статуй³⁾.

Свій панетірик кінчать безіменний автор таким відзивом: „Emine Dvx potentissime, fruire fortuna, quam Tibi comparavit Virtus. Superi verò Autores Tuæ dignitatis, annuant Palladis nostrae Voto, cuius haec fida pagina interpret est. Approbent caeli propitij, quod precamur, ut

Laus Tua cum caelis radiet, saxisque perennet
Nec tunc, cum mundus concidet, ipsa cadat“⁴⁾.

III.

Глумливе значінне імені „Мазепа“ в українській, московській, білоруській і польській мові.

Ледви чи доведеться знайти в історії котрого-небудь із українських гетьманів більші контрасти світла й тіни, чим в історії особи гетьмана Івана Мазепи: коли іменно з одної сторони візьмемо під увагу, що Мазепа став героєм всесвітньої літератури й штуки⁵⁾, а з другої сторони те, що його імя набрало глумливого значіння, то сміло можемо сказати, що ні один із українських гетьманів не досвідчив на собі так дуже змінчивости людської натури, як се сталося власне з гетьманом Мазепою!

Візьмім під увагу н. пр. такого Хмельницького. З загально відомої народної пісні знаємо, як то нарід проклинав його за татарський ясир словами:

¹⁾ Ibidem. Св. Николай був патроном церкви в родовім селі Мазепи, Мазепицях в Білоцерківщині. Печилевичъ: Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Киевской Губерніи, ст. 509.

²⁾ к. 7. ³⁾ к. 9. ⁴⁾ к. 9 обор.

⁵⁾ Про се гл. у вступі до отсех моїх статей.

Бодай того Хмельницького
Первая куля не минула,
А другая устрелила,
У серденько уцелила!¹⁾

Нам відомий ще цілий ряд сучасних віршів і інших письменних творів у польській літературі, в котрих підношено особу Хмельницького на глум²⁾; все-ж таки не діждав ся Хмельницький сього, щоб його імя набрало глумливого значіння, або — що більше — щоби цілий нарід глумливо прозивано його іменем.

Інша річ з Мазепою! „Суспільність, народ не здобули ся на відповідний критичизм супроти всіх заходів для дискредитовання і огидження мазепинщини. Мазепа став для народу „проклятим“, завдяки церковній анатемі, і таким зістав ся в народній традиції — „проклягий Мазепа“, „превражий Мазепа“, „пес Мазепа“ і т. д. в новіших варіантах пісень, що в першій редакції титулували його „вельможним Мазепою“³⁾. На гетьмана кинено церковну анатему, а се „новое явленіе, до того еще въ Малоросіи не бывалое, явленіе страшное, названное сонугницею Мазепѣ въ адѣ“, як виражасть ся безіменний автор „Історії Русов“, було довершене українським і московським духовенством 9 ст. ст. листопада 1708 р. в Глухові в слідуучий спосіб:

„Мрачное торжество сіе совершилось въ каменной Николаевской церкви, въ присутствіи Государя и при многочисленномъ собраніи чиновниковъ и народа. Духовенство и клирики были въ черномъ одѣяніи, и всѣ со свѣщами чернаго цвѣту. Портретъ Мазепы, высѣвшій до того среди города на шибеницѣ, влечень былъ по городу палачами и втянутъ внутрь.

¹⁾ Антоновичъ и Драгомановъ: Историческія пѣсни малорусскаго народа II. 1. Кіевъ 1875, ст. 116—17.

²⁾ Франко: Хмельницщина 1648—1649 років у сучасних віршах. (Записки Н. Т. ім. Шевченка т. 23/24, ст. 57 і 64); Щурат: З незнаної польської рукописи XVII в. (Ibidem, т. 74, ст. 133); Wasław z Potoka Potocki: Ogród Fraszek II. Lwów 1897, ст. 291.

³⁾ Грушевський: Шведсько-український союз 1708 р. (Записки Н. Т. ім. Шевч. т. 92. ст. 10—11). Бодяньський у видавних Реєстрахъ всего войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора... 1649 года, Москва 1875, ст. XXXII пише: „Доселѣ писателѣ разпорѣчатъ объ его (Мазепи) происхожденіи, считая одни Мазепу Ляхомъ, другіе Козакомъ, третьи же тѣмъ, или другизъ, пось отъ Ляхомъ: „Ляхъ оказавшійся“, „Козакъ оляшившійся“.

церкви. Духовенство, окружа его, прочитывало и воспівало нѣкоторые псалмы изъ Священнаго Писанія, потомъ, провозгласивъ и нѣсколько повторивъ: „Да будетъ такой то Мазепа проклятъ!“ оборотило на портретъ его возженныя свѣчи, а клирики, повторяя тоже самое пѣніємъ, оборачивали и они свѣчи свои ничкомъ. Начальствующій Епископъ ударилъ при томъ концемъ жезла своего въ грудь портрета, со изреченіемъ: „АнаѰема!“ И тогда повлекли обратно портретъ изъ церкви и пѣли сей стихъ церковный: „Днесъ Іуда оставляетъ учителя и приємлетъ діавола“, и тѣмъ обрядъ тотъ кончился¹⁾.

На приказъ царя Петра проголосив митрополит Стефан Яворський сю анагему в усїхъ церквахъ Росїи; опісля проклятте Мазепи вїйшло в церковный „чинъ православїа“ та крімъ сього уложено на день полтавської побіди 27 червня ст. ст. особну церковну Службу, в часі котрої співано пісню (в приложеннїю її до Петра й Мазепи): „Днесъ Іуда оставляетъ учителя и приємлетъ діавола“, співану ще в часі першого анатемїзованнїя Мазепи.

В часі Служби Божої в першу неділю великого посту можна було почути в котрім-небудь катедральнїмъ соборі, якъ протодїаконъ грїмкимъ голосомъ виголошувавъ міжъ иншимъ слїдуючі слова: „Глаголющимъ, яко цари возводятся на престолъ не по особому благословенїю Божїю и тако дерзающимъ на бунтъ и измѣну, аки Грїшкѣ Огрепьеву и Ивану Мазепѣ и прочимъ подобнымъ — анаѰема!“ Огсей обрядъ поименного проклинаннїя Мазепи удержавъ ся бувъ ще й у другій половині XIX в., ажъ знїсъ його Св. Синодъ якъ звичай, що стративъ навѣть свій історичный змиселъ та нікому і для нїчого не бувъ уже потрібный²⁾.

Після великого числа панетїриків, присвяченихъ Мазепі³⁾, поспіпалсь по його „ізмїні“ „обличительні“ вірші. Той самъ ми-

¹⁾ Коиискій: Исторія Русовъ. Москва 1846, ст. 211—12.

²⁾ С. Н. И(саевичъ): Воплъ Мазепы. (Кіевская Старина т. 10, 1884 декабрь, ст. 658—660). Неумістність анатемї з точки погляду чистої ідеї Церкви, передъ кінцевимъ судомъ Божимъ, становить провідну гадку письменного твору з поч. XIX в. під такимъ заголовкомъ, уложеного в формі „прискорбїйшаго слова о проклятїи — анаѰемѣ“ самого-жъ Мазепи до царя Александра Павловича. (Idem, ст. 662—672).

³⁾ В(икторъ) Барвинскій: Новый литературный памятникъ времени Мазепы. Харьковъ 1912, ст. 4 пише: „Надо полагать, что въ свое время появились и хвалебныя вирши, посвященныя Мазепѣ, но онѣ намъ неавѣстны такъ какъ мирно хранятся въ какомъ-либо

трополит Стефан Яворський, що в своїх панетіриках прославляв Мазепу, був першим, що передав Мазепу анатемі і з „хвалителя“ перекинув ся в „обличителя“ свого бывшего добродія. Для характеристики подаю тут виїмки з його вірша „In vituperium Mazerae“ :

Ізми мя, Боже, — вопієть Россія —
 Ось ядовита и лукава змѣя,
 Его-же ждаша адскія заслєны,
 Бывша вожда Івашки Мазєны.

Уподобися Россія Давиду,
 Іже ось сына терпяше обиду.
 Авессаломъ сыгъ бысть неблагодарній,
 І подобєнь ему Мазєпа коварній.

Како прелстихъся п не позналъ лиса,
 Ангела выдохъ, прелестію обѣса!
 Миѣхъ, яко агнецъ, но волкъ ядовитій,
 Овчею лєстно кожею покритій,
 Сладкій языкомъ, но мерзкій дѣлы,
 Утнн на мя нагубліє стрѣлы.
 Сахаръ во устахъ и сладкіє слова,
 Въ сердцу желчь, въ рукахъ погібєль готова.
 О лицємѣре, о сатанинъ сыне,
 Терніємъ острымъ красящійся криве!

Что моя вина, что сотворихъ худо,
 Чєсо ради гониши мя Іудо?
 Горе прокляту тебѣ лицємѣру,
 Како смѣлъ еси измѣнити вѣру,
 Юже подъ крестомъ и Евангєліємъ
 Утвердилъ еси твоимъ лобызаніємъ!
 Горе ти, горе, злобы исполненну,
 Подобєнь еси гробу повапленну,
 Гдє очесомъ являєся красєпъ,
 Внутрь ядовитымъ червіємъ ужасєпъ.
 Горе ти, горе в торому Кавиу,
 Горе ти, горе погібєлну сину.
 Проліялъ еси вѣрски кровъ премногу,
 Яже немолчно гласитъ на тя къ Богу.

древнєхранилищѣ“. Авторони незвісними остали видко всі ті панетірики, про котрі я згадав в попередних двох статтях.

Божіе храмы быша двесь вертепы.
Отъ Свѣйскаго лва и волка Мазепы¹⁾.

Крім вірші Яворського до „обличительних“ віршів належить зацитований вже мною в виїмках безіменний вірш, напечатаний Шляпкином з рукопису „Петербурзької Публичної Бібліотеки“. Із недавню оголошених печатно заслугує на увагу ще один „обличительний“ вірш п. з. „Псалма новозданна, трубою названна“, написаний 1709 р. безіменним автором, що належав мабуть духовенству, або старшині²⁾. Ось кілька вірців із сього вірша:

Та труба словесна,
Мазепи прелестна,
Имѣну гласяща,
А Царя славяща.

Ровъ сей заровняти, котрий ископати
Геретикъ потщавъ ся, якъ би розширися
Костель ихъ проклятый, церковь наша мати
Би искоренна была превращенна
Въ лядскую упѣю³⁾, лечь мѣиць надѣю.
Же Богъ не поуститъ, а Царь не допуститъ.

¹⁾ Науменко: Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазепы. (Кіевская Старина т. 13, 1885 сентябрь, ст. 172—175). Розстрілення мої.

²⁾ В(икторъ) Барвнискій: Новый литературный памятникъ времени Мазепы ст. 4—8 в „Моск. Гл. Ар. Иностр. Дѣль, Малоросс. дѣла, 1709 г. Ч. 69“. Автор розвідки знає крім сього тільки вірш, напечатаний Шляпкином, не знає жате вірша Яворського, пишучи, що „подобнаго по содержанию памятника еще не появлялось въ печати“ (ст. 4). В „Псалми“ читаємо таке: „Котрую надѣ р(в)острухан (?) любезнѣй прійми“, до чого автор статті В. Б й додає таку увагу (ст. 4, прим. 2): „Вопросительный знакъ поставленъ нами въ виду неразборчивости слова въ рукописи“. Вясненне сього „неразборчиваго“ слова маємо одначе у Linde: Słownik języka polskiego V, 2 wyd. Lwów 1859, ст. 144, sub voce „Roztruchan“ — wielki kielich. „kubek we środku węższy, niż w krajach“ і в Słownik-u języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego і Władysława Niedźwiedzkiego V, Warszawa 1912, ст. 716, sub voce „Roztruchan, Rostruchan“ — wielki, bogaty kielich, puhar, często o fantastycznym kształcie.

³⁾ Пор. Милорадовичъ: Грамота Петра I черниговскому архієпископу Іоанну Максимовичу (Кіевская Старина т. 9, 1884 августъ, ст. 748), як то Мазепа в порозумінню з Карлом XII і Лещинським намірив „церкви Божіи и святыя монастыри отдать во унию“.

Загально розширений погляд, що імя гетьмана Мазепи¹⁾ стало „ругательнимъ“ після його „ізмѣни“ та що церковна анатема „дала особий смѣхъ фамильному прозвищу“ гетьмана²⁾. З того часу перейшло воно до народних приказок і присловій. „Въ примѣненіи ихъ къ случаямъ встрѣчаються анахронизмы — пише Снегирев — такъ що нерѣдко древнія поговорки примѣняються къ новимъ происшествіямъ, и наоборотъ, имена собствєнные переходять въ нарицательныя: .... Мазепа вмѣсто предателя“, та що „Измѣна Мазепы.. сохранилась въ Польскихъ, Малороссійскихъ и Рускихъ поговоркахъ. Имя Мазепы, преданное анаемѣ въ Россійской Церкви, обратилось въ бранное слово у Поляковъ, Малороссіянъ и Рускихъ...“³⁾. Сахаров вказує на ідентичність в московській мові слів „Мазепинцы“ і „Малороссіяне“⁴⁾, а Даровскій, з покликанням на обох попередних авторів, пише: „W języku rossyjskim i malorossyjskim od hetmana Mazepy z powodu przejścia jego na stronę szwedzką (1709 roku) poszły wyrażenia przysłowiowe „Mazepa“. „Мазепинцы“, w znaczeniu zdrajcy i zdrajców“⁵⁾. Номис у своїй збірці подає, що „Москалі так дражняють наших, за гетьмана Мазепу. В Лубенщині й тепер ще можна чувати (розказує народ), що за часів царя Петра I розсердиця було Москаль на чоловіка тай ножакою, чи чим там: „Мазепи! каже, або: „Мазелин дух“⁶⁾! Очевидна річ, що Мазепина „ізмѣна“ дала повід називати чоловіка з несупокійним сумлінням „Мазепою“⁷⁾.

¹⁾ Я вже вказав в I статті на те, що родинне назвисько гетьмана було „Колединський“. Нижче викажу, що „Мазепа“ було власиво прізвищем.

²⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа, ст. 10.

³⁾ Снегиревъ: Рускіє въ своихъ пословицахъ. Книжка IV, Москва 1834, ст. 110 (Историческія пословицы) і 190—1 (Личныя поговорки и пословицы).

⁴⁾ Сахаровъ: Сказанія Русскаго Народа. Томъ I, кн. II. Изд. 3. Санктпетербургъ 1841, ст. 112 (Русскія народныя присловія). Нове виданіє Суворіна, Ст.-Петербургъ 1885, ст. 285.

⁵⁾ Darowski: Przysłowia polskie, odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości. Poznań 1874, ст. 52. Гл. ще Adalberg: Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich. Warszawa 1889—94, ст. 293.

⁶⁾ Номис: Українські приказки, прислів'я та інше. С.-Петербург 1864, ст. 70, ч. 3570.

⁷⁾ Уманецъ: Гетманъ Мазепа, ст. 415.

Дехто одначе відносить глумливість імени Мазепи до вчасніших часів, перед „ізміною“ і звязує се з любовною пригодою гетьмана, описаною Мазепиними сучасниками Паском і Отвіновским, а спопуляризованою в європейській літературі Voltaire-ом в його творі „Histoire de Charles XII“¹⁾. Цікаво, що результат сього спопуляризованя Мазепиної любовної пригоди Вольтером був як-раз противний: замість, щоби з сього приводу стати предметом глумованя, став Мазепа героєм всесвітної літератури й штуки (як то я виказав у моїх цитованих вже статтях), згадатиб тут хочби тільки знамениту поему англійського поета Байрона й образи французького маляра Вернета.

Вернім до сучасних описів тої пригоди. Пасек оповідає²⁾, що зражений муж, шляхтич Фальбовский, „Rozebrawszy go (Мазепу) do naga, przywiązał go na jegoż własnym koniu, zdjawszy kulbakę, głęą do ogona a do głowy tyłem, ręce opak związано, nogi pod brzuch koniowi podwiązано“ й так їх пущено. Отвіновский дещо инакше описує сю подію³⁾, а імено, що Фальбовский „od głowy aż do stóp kazал (Мазепу) obsmarować smołą i pierzem obsuł, a tak uczyniwszy z niego monstrum“, привязав до коня.

Пасек, котрий вже при иншій нагоді подав у сумнів шляхотське походженне Мазепи („Kozak to był nobilitowanу“, „kozak, niedawno nobilitowanу“)⁴⁾, подав після опису Мазепиної любовної пригоди такий шестистих:

Adulterium i szalbierskie fochy!

Widzisz Mazepa, jak to handel płochy:

Szpetnie lgać i kraść zostawszy szlachcicem!

Nie smaczno rzecz cudze wracać licem.

Na szlachectwo cię król nobilitował,

Na rycerstwo zaś Falbowski pasował⁵⁾.

Таке саме глумованне з мнимого нешляхотського походження Мазепи стрічаємо і в одній із книг „Краєвого Архива

¹⁾ Видано в Rouen 1730 р.

²⁾ Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska. Nowe wydanie krytyczne. Przygotował i wstępem opatrzył Dr. Bronisław Gubrynowicz. Lwów 1898, ст. 224—225.

³⁾ Otwinowski: Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. od roku 1696—1728. Kraków 1849, ст. 169.

⁴⁾ Pamiętniki, ст. 145 і 221. Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы ст. 4, наслідком непорозуміння подає „nie bardzo nobilitowanу“. перекладаючи се яко „неслишкомъ-то благородный“.

⁵⁾ Pamiętniki, ст. 226. Розстріленне мос.

актів городських і земських“ (т. зв. Бернардинського) у Львєві, а іменно в галицьких городських актах з 1720 р., де находимо під карикатурю Мазепи слідуючий двостих :

Kozak Mazepa oseledec maie ..
Wsich Swych Rusyniw pod S...u chowaie).

Питання про шляхотське походження гетьмана Мазепи буде предметом згаданої моєї монографії, тут порушу його коротко з огляду на повисші глумливі натяки. Крім Паска, котрий робив се очевидно з особистих зглядів, ніхто з сучасників Мазепи не сумнівав ся в тім, що походив він із шляхотського роду, а не був що-йно нобілітованим. І так Самійло Вєличко пише, що „Тоть Мазепа былъ значній шляхтичъ Козако-рускій“²⁾, Самовидецъ каже, що був він „роду шляхетского, повѣту бѣлоцерковского, старожитной шляхти украинской и у войску значной“³⁾. Потверджують се й сучасні польські письменники, як Отвіновский, котрий аж два рази підносить, що Мазепа „starożytny szlachcic polski“, „szlachcic rodowity ruskich krajów“⁴⁾ та львівський польський канонік Ян Юзефович, що в своїм літописі називає Мазепу „nobilis polonus“⁵⁾. Коли-ж ходить о документальні вѣсти, то відомо, що гетьман Мазепа походив зі старого боярського роду в Київщині. Грамота короля Жвїмонта Августа з 1572 р. згадує „шляхетного Михайла Мазепу, земянина нашего земли Кіевское“⁶⁾, а в люстрації Київщини

1) *Inducta Rel. Castr. Halic.* T. 217, pag. 137. Розстрілення мов. Карикатурі Мазепи буде посвячена окрема стаття. Отсей віршик є „твором“ котрогось із молодших урядників канцелярії городської, звавих „індуцентами“. Ось що пише про се Balzer: *Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII. Lwów 1882*, ст. 27: „Praca jednego inducenta kończyła się zwykle z odpisaniem jednego zeszytu protokołu: jeśli się zdarzyło, że w zeszytce indukty pozostały jeszcze wolne karty, zapisywał je częstokroć drobniejszymi utworami literackimi, niekiedy własnej kompozycji, z których niejeden ciekawe rzucić może światło na poziom wykształcenia ówczesnych urzędników kancelaryjnych, czasem nawet na panujące prądy współczesne w literaturze i polityce“.

2) Літописьъ событій въ югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Т. II, Кіевъ 1851, ст. 342.

3) Літописьъ Самовидца. Кіевъ 1878, ст. 171.

4) *Otwinowski: Dzieje Polski...* ст. 168—9.

5) Сборникъ літописей... къ исторіи южной и западной Россіи. Кіевъ 1838, ст. 209.

6) Акты южной и западной Россіи V, ч. 166, ст. 190.

з 1616 р. згаданий „szlachetny Mikołaj Mazera Koleduński“, що повнив за землю, надану йому ленним правом, боярську воєнну службу¹). Зверну, одначе увагу на те, що коли в початках XVI в. уживано на Подніччю всіх трьох назв — „боярин“, „землянин“ і „шляхтич“ майже без різниці, то вже в середині XVI в. слово „боярин“ майже перестає уживати ся для означення шляхтича, місцями держить ся назва „землянин“, але все більше розпросторюєть ся назва „шляхтич“²). Мазепи, до котрих привязуєть ся вже в пол. XVI в. назву: „землянин“, підносять ся поступенно з півпривилейованого становища, котрим було становище „боярина“, до становища шляхти³). Се стало ся завдяки прийнятому правительством принципowi давности: старші роди на підставі своєї приналежности до боярського, себ. то до воєнної служби обовязаного стану, признавали ся тим самим привилейованими, тим часом як воєнослужебні новійшої дати за шляхту не признавали ся⁴). І коли Мазепи (предки гетьмана) ще в початках XVII в. держать землю ленним правом⁵), то вже отець Івана Мазепи, Адам Степан Мазепа⁶), одержав від короля Яна Казимира ті землі на праві дідичнім в привилею з 1659 р. Там виступає він уже як „zasłużony szlachcic i żołnierz“⁷), а в конституціях сеймових з того-ж року як „urodzony Adam Mazera“⁸), (хоч уже й в 1638 р. згаданий він з титулом „урождоный“⁹), підчас коли його предки від пол. XVI до поч. XVII в. виступають, як ми бачили, тільки з титулом „шляхетный“, „szlachetny“¹⁰).

¹) Źródła dziejowe V, ст. 110; пор. ще ст. XV і 138/9; XXII, ст. 391 і 620; Архивъ юго-зап. Россіи ч. VII, т. I, ст. 293. Про боярську воєнну службу гл. Грушевський: Історія України-Руси V, Львів 1905, ст. 41 і слід.

²) Грушевський: Історія України-Руси V, ст. 58—59.

³) Źródła dziejowe XXII, ст. 391.

⁴) Грушевський: Історія України-Руси V, ст. 90.

⁵) Про ленне право гл. Dąbkowski: Polskie prawo prywatne I. Lwów 1910, ст. 31—32 і II. Lwów 1911, ст. 245—247.

⁶) Про ідентичність Адама зі Степаном Мазепою гл. Лазаревскій: Записки о Мазепѣ (Кіевская Старина т. 60, 1898, январь-марть ст. 461); також Rulikowski: Słownik o ojcu Mazepy. (Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych 1856, ч. 229).

⁷) Słownik geograficzny VI. Warszawa 1855, ст. 184/5.

⁸) Volumina Legum IV, 652.

⁹) Архивъ юго-западной Россіи ч. III, т. I, ст. 374 і 397. Тутже в инших місцях (ст. 398) з титулом „szlachetny“.

¹⁰) Про більше значіння титулу „urodzony“, „generosus“ чим „szlachetny“, „nobilis“, гл. Dąbkowski: Polskie prawo prywatne I,

Що до справи мнимої nobilitacji гетьмана Мазепи, про котру пише Пасек, то годить ся замітити, що Іван Мазепа не потребував nobilitacji, скоро уже з батька був шляхтичем. Відомо вправді, що шляхтич тратив шляхотство, коли допустив ся якої провини, з котрою лучила ся „infamia“¹⁾, а такої провини допустив ся був Адам Мазепа. В 1638 р. проголосив його люблинський трибунал коронний за забите шляхтича Яна Зеленьского „инфамисомъ, цти отсужонимъ и правомъ переконанымъ... выволанцомъ“²⁾ (справа була оперла ся наперед в 1637 р. о володимирський городський суд), одначе з півнійших актів (1643 і 1645) показуєть ся, що ту інфамію опісля знесено³⁾, а се вистало, щоби Адам Мазепа відзискав усї свої права. Після польського права nobilitacji потребував тільки нешляхтич, а також від 1650 р. і кождий шляхтич, що втратив шляхотство наслідком участі в повстанню Хмельницького, але лиш о стільки, о скільки та участь походила „з мусу“ (polens)⁴⁾. З соймових конституцій не відомо нам зовсім про поновну nobilitację Адама Мазепи з подібного приводу, а хоч би навіть і він був поновно nobilitований⁵⁾, nobilitacja та не дотикала його сина Івана. Проте справедливо замітив Бартошевич, що хоч родина Мазепів не згадана у Несецького, „a przecież jest szlachecką i fałsz powiedział rozgniewany Pasek, że Jan Mazepa był kozakiem nobilitowanym“⁶⁾.

ст. 104 і Łoziński: Życie polskie w dawnych wiekach. 3. wyd., Lwów 1912, ст. 169; йогож: Prawem i lewem I. 3. wyd., Lwów 1913, ст. 338—9.

¹⁾ Balzer: Historia ustroju Polski. (Wykłady). Lwów 1905/6, ст. 311.

²⁾ Архивъ юго-зап. Россіи ч. III, т. 1, ст. 374—378.

³⁾ Ibidem, ст. 397—400.

⁴⁾ Справу такої поновної nobilitacji обговорює широко Lipiński: Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego w zбірній книзі „Z dziejów Ukrainy“ Kijów 1912, ст. 258—267.

⁵⁾ Він виступає вправді в 1654 р. як „бююцерковской атаманъ“. Акты южной и западной Россіи X, ст. 405. Дабіжа: Мазепа-князь.. (К. Стар. т. 13, ст. 717) опираючись на гербари Siebmacher-a пише, що Адам Мазепа: „лишенный дворянства, былъ вновь возстановленъ польскимъ сеймомъ въ своихъ шляхетскихъ правахъ въ 1659 г.“ В конституціях з 1659 р. згадуєть ся лиш про наданне землі (danina) Адамови Мазепі, а не про поновну nobilitację.

⁶⁾ Bartoszewicz: Mazerowie (в Święcki: Historyczne pamiatki I. Warszawa 1858, ст. 365).

По тім може надто довгим ексурсі в обороні шляхотського походження Мазепи, спричиненім підозріннем киненим на нього Паском, вертаю до згаданої любовної пригоди, описаної в двох, дещо відмінних варіянтах, Паском і Отвіновским. Фантастичність оповідань сих обох авторів виказав основно Каманін¹⁾; затеж на основі актів з одної книги володимирсько-волинського суду (з Київського центрального архива) подав звітку про романтичну пригоду Мазепи з шляхтянкою Оленою Загоровською, що потягнула за собою процес, одначе не мала ніякого привязування до кінського хребта.

Почимо фантастичности згаданих оповідань деякі польські автори словарів і видавці народних приказок та присловії не вагають ся звязувати глумливого значіння слова „Мазепа“ з іменем українського гетьмана. Вуйціцький²⁾ приводить нам з рукопису Кулітовського погляд, що прислів'є „Мазера“ пішло від Мазепи, пажа короля Яна Казимира, а описля козацького гетьмана. Кулітовский, навязуючи до оповідання Отвіновського каже, що „Z tego umazania w smole Mazepy początkowo urosło przysłowie: „Umazany, albo zbrudzony jak Mazera“. Се прислів'є „rózniej zamieniono na tak powszechnie nawet pomiędzy ludem naszym używane: „To Mazera“. „Czego się mażesz jak Mazera“: a co stosujemy do dzieci płaczących, gdy lży rozcierając po obliczu takowe brudzą“. На те замічає Вуйціцький, що „Pomimo powodu do powyższego przysłowia cały ten wypadek umazania Mazepy w smole, tarzaniu w dartych pierzach, i przywiązaniu do dzikiego konia, który go zaniósł do Kozaków nie jest prawdziwym. Wprawdzie obiecywali mu panowie polscy takową karę, lecz była to groźba, nigdy nieuskutecznioma“. Становище Вуйціцького заняв також безіменний автор статті п. з. „Мазера“, завважуючи, що „cały ten wypadek... zupełnie jest zmyślony“ та що грозьба польських панів „nie ziściła się nigdy“³⁾, хоч усе таки (як і Вуйціцький) пересвідчений, що згадана мнима подія спричинила отсе прислів'є. З описаною подією звязує рівно-ж те прислів'є в застосованню до плачучих дітей Вурцбах⁴⁾.

¹⁾ Каманінъ: Мазепа и ея прекрасная Елена. (Кіевская Старина т. 16, 1886 ноябрь, ст. 522—535).

²⁾ Wójcicki: Przysłowia narodowe II. Warszawa 1830, ст. 94—97.

³⁾ Przyjaciół Ludu. Leszno 1835. Rok II, Tom I: Nr. 13, ст. 97.

⁴⁾ Wurzbach: Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert. (Beiträge zur Culturgeschichte Polens. Bd. I, 2 Aufl. Wien 1852, ст. 80, Sprichw. 23).

Тепер зреструю всі інші пояснення слова „Мазепа“¹⁾ подибувані чи то в словарях, чи в збірниках пословиць та прислів'їв.

Лінде подає в своїм словари таке пояснення: „Mazera §. Transl. Mazero przeklęty, właśnie się umył do Anielki. Teat[r polski] 22 b, 100, i. q. mazgaj, schmieriger Kerl. Powierzono kosz dwom wielkim mazerom, którzy rozumiejąc, że był z brudną bielizną, wrzucili go w wodę. Teat. 11. b, 69. Gadajże mazero, masz-li gadać. ib. 16, c. 71“²⁾.

Оргельбранд подає два пояснення: „Mazera — pogardliwie: niezgrabny, brzydki; Gadajże mazero; pospolicie: mazgaj, płaczek, beksa“³⁾.

Після Номиса, що покликують ся на Вуйціцького, є се (крім згаданого уже попередно значіння) „Лайка на мугируватих и непроворних людей. Чувать подекуди и в наших сторонах (праве теж, що й мацапура)“⁴⁾.

Носович у своїм словари білоруської мови дає такі пояснення: „Мазэпа. с. общ. (отъ Мазачъ). Запачканыи чѣмъ либо чернымъ или нечистотою или отъ природы черныи. Удзѣ-лався, якъ чоргъ, мазэпа мазэпою. Мазэпою ходзишь досюль; не умыешся. Мазэпка. с. общ. Черная лицемъ дѣвочка или черныи лицемъ мальчикъ, замарашка. Вымыи ты гетаго мазэпки. Мазэпчикъ. с. м. Черныи лицемъ мальчикъ или замарашка. Мазэпчикъ нашъ николи не мыецца“⁵⁾.

Валіцький поіає, що „na Litwie Mazera oznacza osobę szpetną, ubrudzoną, umurzaną“, а „w Małorosji jest największą i najobrażliwszą połajanką“⁶⁾.

Підчас коли Даровський є того пересвідчення, що „W języku polskim wyraz Mazera żadną przenośnią wytłumaczyć się nie da“⁶⁾, Карлович займає супроти того инше становище

1) Linde: Słownik języka polskiego. T. III, 2 wyd. Lwów 1857, str. 62.

2) Orgelbrand: Słownik języka polskiego. I. Wilno 1861, str. 640.

3) Номис: Українські приказки, прислів'я... стр. 70, ч. 3570.

4) Носовичъ: Словарь білорусскаго нарѣчія. С.-Петербургъ 1879, стр. 277. Даль: Толковий словарь великорусскаго языка. II, изд. 3. С.-Петербургъ — Москва 1905, не подає зовсім слова „Мазепа“.

5) Walicki: Przyczynek do zbioru przysłów naszych. (Kalendarz powszechny ilustrow. na r. 1875. Warszawa 1874, str. 133). Цитую за Adalberg: Księga przysłów. str. 293.

6) Darowski: Przysłowia polskie... str. 52.

й вище: „mniemamy przeciwnie, iż uformowany on jest od słowa mazać się w znaczeniu: beczyć, плакаć, bo właśnie rozgrymaszone i zapłakane dziecko często zowią w Królestwie mazera. Przemawia zatem i objaśnienie p. Walickiego, że „mazera na Litwie oznacza osobę szpetną, umurzaną“¹⁾.

В найновішому „Словари польського язика“, виданому Карловичем, Криньским і Недзьведзким читаємо: „Mazera 1. p. Mazgaj, 2 a) brudas, morus; b) (o dzieciach) straszdyło, potworek; c) przezwisko osób o szerokiej twarzy a małych oczach. (Z nazwiska ukr. Mazepa, z domyślnym sł. lud. do Maz.)“²⁾.

В своєму словари польських діалектів, попри словар Ортельбранда, використав Карлович ще цілий ряд рукописних словарців, як А. Мілевської: „Słowniczek gwary wielkopolskiej“, А. Осіпова: „Słowniczek gwary augustowskiej“, А. Петрова: „Słowniczek gwary Polaków litewskich“ і М. Парчевського: „Słowniczek gwary kaliskiej“ та подав на тій основі такі objaśnienia: „Mazera = straszdyło, „mur.za“, potworek (o dzieciach). Ust. z Litwy „Mazepa = mazgaj, płaczek, bekса“. О. „Mazepa a. Mazeta = płaksa, płaczliwy“. Parcz. „Mazepa = brudas“. Petr. „Mazepa = osoba powolna“. Mil. „Mazepa = przezwisko osób o szerokiej twarzy, a małych oczach“. Osip.“³⁾.

В нашому одному словари (що має наукову стійність) української мови, виданому Гринченком, находимо такі objaśnienia: „Мазепа, пн. об. Первоначально то-же, что и замазѣра, — замараха, а затѣмъ вообще неопрятный, грубоватый и простоватый человекъ, вахлакъ, простакъ, простофиля, глупецъ. Ном. № 3570. У нас у селі мазепою даються: от як дурна людина, чого не зрозуміє, так кажуть: ах ти Мазепа! Черниг. у. (Срав. персидское прилагат. „Мазепâ“, дословно значащее — хребтоногий, и переносно — неповоротливый, неуклюжий. Проф. А. Е. Крымский). — „Мазепський. Бранное слово: плохой, глупый. Мазепська дівчина. Грин. I, 86“⁴⁾.

¹⁾ Karłowicz: Przyczynek do zbioru przysłów, piosenek, usinków i przypowieści od nazw rodowych i miejscowych. (Dodatek przez St. Ł.) в „Dwutygodniku naukowym“, Kraków 1879, ст. 388.

²⁾ Słownik języka polskiego II. Warszawa 1902, ст. 906.

³⁾ Karłowicz: Słownik gwar polskich III. Kraków 1903, ст. 130.

⁴⁾ Словарь української мови. Упорядкував Борис Гринченко. II. Київ 1908, ст. 396—7.

Адальбергі, опираючись на знаних уже збірках Вуйціцького, Валіцького, Даровського, Карловича і Вурцбаха, докидає де-що й від себе. Про прислів'є „Maże się jak Mazera“ каже він: „Tak mówią o dzieciach wiecznie płaczących, beczących, czyli mażących się, stąd wyraz mazera jest przezwiskiem dawany dzieciom rozgrymaszonym, rozpieszczonym, mazgajom“, а до прислів'я „umazany albo zbrudzony jak Mazera“, зацітованого Вуйціцьким з рукопису Кулітовського додає, що воно „czasem brzmi nawet: usmarowany jak Mazera“. Супроти погляду Кулітовського, котрий відносить се прислів'є до гетьмана Мазепи, висмарованого смолою, пише він: „Trafniej, sądzę, Karłowicz¹⁾ wyraz mazera w wyrażeniu: maże się jak Mazera uważa za przenośnię, utworzoną pod wpływem nazwiska Mazera od wyrazu mazać się“²⁾.

Після всього досі сказаного приходимо до пересвідчення, що „ізміна“ Мазепи й спричинена нею церковна анатема вплинули тільки на збільшення глумливості імени „Мазепа“, що одначе ся глумливість має своє жерело в часах далеко вчаснійших, бо сягає молодости українського гетьмана. Та на тім не кінець. Глумливість імени „Мазепа“ звязана первісно не з особою гетьмана Мазепи, а по всякій імовірности з особою його батька Адама Степана Мазепи, в 1654 р. білоцерківського атамана³⁾, а в 1662—1665 р. чернігівського підчашого⁴⁾. Вже Даровський, не входячи в питання, „wiele jest prawdy w miłośnej przygodzie“ гетьмана Мазепи, вказав на те, що імя „Мазепа“ було глумливим значно давнійше й не може мати ніякого звязку

¹⁾ В цитованій збірці Przyczynek do zbioru przysłów... ст. 388.

²⁾ Adalberg: Księga przysłów... ст. 293.

³⁾ Акты южной и западной России X, ст. 405; Лазаревский: Записки о Мазепе. (К. Стар. т. 60, ст. 461—2); Модзалевский: Малороссійскій Родословникъ III. Киевъ 1912, ст. 288.

⁴⁾ Bartoszewicz: Mazerowie. (в Święcki: Historyczne pamiętki I, ст. 365); Опись актовой книги Киевскаго центрального Архива ч. 21, ст. 11.; Модзалевский: Малоросс. Родосл. III, ст. 288; Къ родословной гетьмана Ивана Мазепи (безименна стаття в Киевс. Стар. т. 16, 1886 декабрь, ст. 757—8, котру Finkel: Bibliografia historyi polskiej ст. 24597 приписує не знаєть на якій основі Добротворськомв. Назвиська Добротворського нема ані під статтею, ані в „Содержанію“ тому, ані в „Указателю“ з 1893 р. (ст. 45, ч. 1154) та з 1911 (ст. 105, ч. 2755), ані там же під Добротворським (ст. 92, згл. 207).

зі згаданою пригодою¹). Звертає іменно увагу на напечатану в 1644 р. київським митрополитом Петром Могилою полемічну книжку п. з. „*ΜΙΘΟΣ* або Kamień“, звернену проти відступника від православної віри Касіяна Саковича, де автор так відзивається до нього: „*A zatum według siebie, z herezycznego mazery...*“²). Також Уманець, звертаючи увагу на сей цитат підносить, що вже й давніше „первоначальное значеніє этого прозвища (Мазепа) не чуждо укоризненного стѣнка“³).

Ані Даровский, ані Уманець, ані взагалі жаден з істориків не звернув одначе уваги на пиганнє, до котрого з Мазепів належало б віднести глумливість згаданого вислову Петра Могили й ізза якої причини. По моїй думці глумливий вислів „*z herezycznego mazera*“ спричинив ніхто инший, тільки батько гетьмана, Адам Степан Мазепа. В актах виступає він як Адам, хоч гетьман підписував ся Степановичем. Огсей патростійничий підпис гетьмана Мазепа старається Рудіковський вяснити так, що Адам, се католицьке імя, а Степан православне та що син, гетьмануючи в православній козащині, „*wziął imię ojca greckiego ritualu*“, а вкінці додає такъ замітку: „*W samej rzeczy Adam Mazera musiał przejść z jednego obrządku na drugi i z tej przyczyny wynikła owa jego dwuimienność*“⁴). Повідай нотує звістку, що Адам Мазепа в Варшаві в колетії Єзуїтів „*miął przejść na łono kościoła rzymskiego*“, одначе додає, що „*o tem niema żadnej pewno-*

¹ Darowski: *Przysłowia polskie*.. ст. 52. Гл. також Мазепа. *Noty historyczne*, (безіменна стаття в *Bibliotec-i Warszawsk-i* 1855 I, ст. 341): „*błędnem jest mniemanie, jakoby z miłosnej przygody... Mazeręa poszedł w przysłowie*“. Яко автора сеї статті подає Бартошевич (в *Święski: Historyczne pamiątki* I, ст. 366) якоюсь *Szomber-a*, „*яцпá зовсѣмъ непъѣсного въ польской литературы*“, як замітив Лаваревскій: *Замѣтки о Мазепѣ* (К Стар. т. 60, ст. 458, прим. 3). Після Рудіковского (Кроника wiadom. kraj. i zagr. 1856, ч. 229) автором є А. Д., (котрий Рудіковскому уділив до його статті певної інформації), очевидно той сам Адам Даровский.

² Перепечатана в Архивъ юго-зап. Россіи ч. I т. 9 (цитатла ст. 135/6). П. Могила скрив ся під псевдонімом „*Euzebia Pimina*“. Книжка написана по руськи і по польськи, появилася печатно тільки по польськи. Огоновскій: *Исторія литературы руской* I. Львів 1887. ст. 274/5.

³ Уманець: *Гетманъ Мазепа*, ст. 10.

⁴ *Rulikowski: Słówko o ojcu hetmana Mazepy*. (Кроника wiadomości kraj. i zagr. 1856, ч. 229).

ści¹⁾. По думці Лазаревського „Імя Степана явилось... отъ двухъ-именности и — для благозвучія въ козацкихъ ушахъ, когда будущій гетманъ попаль уже межъ козаковъ“²⁾.

За мою думкою, що в глумливім вислові Петра Могили „zheretyczaly mazera“ належить бачити натяк (1644) на Адама Степана Мазепу, промовляє (мимо сього, що цілком певних доказів на се нема) в першій мірі хронологія: він виступає в актах як „інфаміс“ як-раз около того часу, а іменно, як то ми вже бачили, в 1637 і 1638 та в 1643 і 1645 рр. Далше промовляє за тим і ся двоіменність, а особливо, що імя Адам, хоч і уживане деколи православними (вказу н. пр. на київського-воеводу Адама Кисіля)³⁾. все-ж таки звязане тісно з римським обрядом. Вкінці зауважу, що колиб віднести спричиненне сього глумливого вислову до якогось иншого Мазепи, то певно ми довідали ся би про його імя з яких-небудь історичних жерел: коли іменно факт переходу Мазепи на латинство здобув собі тільки розголосу, що дістав ся аж (без згляду на се, в якій формі) до полемічного твору православного київського митрополита, то певно й імя апостата булоб доховалось до наших часів попри Адама Степана Мазепу, котрий одначе (що рівно-ж промовляє за мою думкою) є єдиним визначнійшим із знаних нам инших сучасних йому Мазепців⁴⁾. Остаточно вважаю се питання отвертим: може вдасть ся його прояснити на основі инших даних, колиб вони колись найшли ся.

Кінець-кінців дійдемо одначе до зовсім иншого висліду, іменно що слово „Мазепа“ зовсім не українського по-

1) Powidaj: Jan Mazera. (Przegląd Polski. R. I (1867, T. IV. ст. 107):

2) Лазаревскій: Замітки о Мазепѣ. (К. Стар. т. 60, ст. 461).

3) Пор. Lipiński: Stanisław Michał Krzyczewski. (Z dziejów Ukrainy ст. 174 і слд.).

4) В Реедтрахъ всего войска Запорожскаго... 1649 года ижд. О. М. Бодянскимъ. Москва 1875, згадані такі Мазепи, але не визначні: 1. Полк Черкаський, сотня Лазарева — Васько Мазепа (ст. 47); 2. П. Черк., с. Домоштовська — Сергій Мазепенко (ст. 58); 3. П. Білоцерківський, с. Білоцерк. — Мирон Мазепа (ст. 113); 4. П. Кальницький, с. Ометпяська — Мазепа (ст. 191); 5. П. Миргородський, с. Гаврила Гладченка — Хвесько Мазепа (ст. 258); 6. П. Миргородський, с. Краснопольська — Мазепа (ст. 264); 7. П. Поттавський, с. Полт. — Василь Мазепа (ст. 280).

ходження, а зявило ся на Україні наслідком східніх впливів. Хоч після Яблоновського село Мазепинці, се назва турська¹⁾, то се не дає йому права говорити, що Мазепи „prawdopodobnie krwi turskiej“²⁾. Обяснення проф. Кримського (зацитоване вже мною попередно) до слова „Мазепа“ в словари Грінченка, що се „персидское прилагат. „Мазепа“, дословно значащее — хребтоногий, и переносно — неповоротливый, неуклюжий“³⁾ приневолює мене звернути мої міркування в иншому напрямі. Мабуть не помилю ся, коли зауважу, що „Мазепа“ було первісно прізвищем а не назвиськом родини Мазепів³⁾. Крім назвиськ знані були й прізвища⁴⁾. Вони мали правне значіння, особливо в давніших часах, коли то часто просто заступали назвисько або перехінювали ся часом в назвисько, а крім сього для відріжнення більшої скількості осіб, що мали те саме імя і назвисько. Звідти пішли часті прізвища особливо серед дрібної шляхти. Надавано одначе такі прізвища без ніякої дальшої ціли, єдино як вислід звичаю. Сей звичай ествував на цілїм просторі польської Річипосполитої і то від найдавніших часів зарівно серед шляхотського й міщанського стану. Ті прізвища творили ся найчастійше з назв у світі звіриннім, ростииннім, з окружуючих господарських предметів. Досить значне число їх завдячує повстанню особистим прикметам одиниць, подіям, що лучили ся в їх життю, родам занять, уживанню певних улюблених висловів; инші були вкінці глумливі.

¹⁾ Źródła dziejowe XXII, str. 169. Про турські впливи в українській мові гл. Miklosich: Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. (Denkschriften d. Wiener Akademie, Hist.-philos. Klasse 34—35 i 37—38); Макарушка: Словар українських виразів, перенятих з мов турських. (Записки Н. Т. ім. Шевч. V, стр. 1—14).

²⁾ Źródła dziejowe XXII, str. 620.

³⁾ Звертаю на се свого часу увагу (Darowski): Mazepa. Noty historyczne (Bibliot. Warsz. 1855 I, str. 340—1): „nazwa Mazepów zdaje się być i przez wiskiem, które potomstwo odziedziczyło po zapomnianym w podaniach przodku“.

⁴⁾ Про прізвище взагалі гл. Dańkowski: Prawo prywatne polskie I, str. 101—2; Dr. Antoni J. (Rolle): Powstawanie nazwisk rodowych u ludu małopolskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna. (Sylwetki historyczne. Serya VIII. Kraków 1892, str. 355 i слід); Про прізвище „Мазепа“ гл. Stękert: Przydomki polskie, litewskie i rusińskie. Kraków (на титулі 1897, на окл. 1899); Radziwiński: W obronie nazw i przydomków rodowych. (Miesięcznik heraldyczny 1913, ч. 1/2 str. 3 i 5).

Що до прізвища „Мазепа“, то маємо тут діло з глумливим прізвищем на означення особистих прикмет. Що се первісно прізвище, на се вказують ще такі обставини. Знаємо Мазепів-Колединських (з котрих, як я згадував уже, походив гетьман), крім них подібуємо ще Мазепів Васютинських¹⁾, котрі мають ще цілий ряд інших прізвищ, як: Андрієнки, Васієнки, Лукашенки, Матяшенки, Іваненки, Семеєнки, Милашенки, Івасенки, Гринценки, Яценки, Василенки, Лехни, Лещенки, Андрушенки, Івашенки, Пелешенки, Зубченки, Педорєнки, Мироненки (Мирони), Шах²⁾. Крім цілого ряду Мазепів в „Зборівських реєстрах“, вказує ще Ролля на те, що серед селянських родин в Безносківцях (під Камінцем под.) мешкає численне гніздо Мазепів³⁾, а в жетриках села Ладичина (коло Микулинець під Тернополем) подібуємо також Мазепів⁴⁾. У „Звітах“ 2-ої польської гімназії в Тернополі приходять між учениками „Мазепи“⁵⁾.

Кінчаючи отсю статтю приходиться ся мені сказати, що глумливе значіння імени „Мазепа“, хоч звязане воно і з гетьманом Іваном Мазепою і з його батьком Адамом Степаном, завдячує свою глумливість властиво первісно не українському а перському слову *Mazepā*, що зявило ся на Україні в формі прізвища, перейшло в родове назвище, а з нього вийшло й до прислівій.

У Львові, в цвітні 1919 р.

¹⁾ Грушевській: Барская оконечная шляхта до к. XVIII в. (Кієвская Старина т. 36, 1892-февраль, ст. 265)

²⁾ Грушевській: Барское староство. Кієвъ 1894, ст. 217; Архивъ юго-зап. Россіи ч. VIII, т. 2, в індексі осіб sub voce Васютинські — Васютенята ст. 416, 17.

³⁾ Sylwetki historyczne: S. VIII, ст. 358 і 400. Після родинної традиції кн. Чорторійських французький ритівник Норблін увіковичив на своїй ритовині, що уходила досі за портрет гетьмана Мазепа, Жид-арендаря кн. Чорторійських, популярного в книжках добрах під прізвищем Мазепа. Гл. Batowski: Norblin (Nauka i Sztuka XIII. Lwów 1911, ст. 44 і 198, прим. 38).

⁴⁾ Сеї в допоміжності уділив мені д-р Щурат на основі інформації татошного пароха, о. М. Світенького.

⁵⁾ Rybiński: Rozbiór utworzenia i znaczenia polskich i pokrewnych im nazwisk uczniów gimnazjum II. z jęz. wykł. polskim w Tarnopolu z lat 1906—1913 (Sprawozdanie c. k. Gimn. II. z p. j. w. w Tarnopolu 1913/14, ст. 7: „Mazepa — to samo co mazgaj“).

Слідами гетьмана Мазепи.¹⁾

Подав *Богдан Барвінський.*

IV.

Польська карикатура Мазепи в світлі його портретів.

Коли ходить о дефініцію карикатури, то вона доволі проста: карикатура — се рисунок або різьбарський твір, котрого ціллю висміяти когонебудь або якийнебудь вчинок, суспільну подію, суспільний устрій і т. п. Щоби звернути увагу на дану особу, підчеркується в рисунку її фізичні хиби й особливости, а се становить властиву карикатурність, перший ступінь комічного, підчас коли гумор в карикатурі є другим, а сатира третім і найвищим ступінем, твором о найбільше комічним змісті.²⁾

Візьмім тепер під увагу часи Козаччини й її визначніших діячів: оскільки розходиться о сатиру в тих часах, то вона доволі розповсюджена;³⁾ те саме можна сказати й про карикатуру. Не маючи претенсій на повноту, згадаю тут мимоходом про деякі характеристичні козацькі карикатури тих часів. І так на перший план вибивається звісний сатиричний портрет Богдана Хмельницького, котрого автором є тодішній славний голяндський ритівник Вільгельм Гондіус. Сатиричність сього портрету в порівнянню з портретом Хмельницького, зладженим Гондіусом в 1651 р., проявляється в тім, що гетьман зображений тут із ослачими ухами,

¹⁾ Гл. Записки Н. Т-ва ім. Ш-ка т. 129, ст. 107—140, де подані під тим загальним заголовком статті I—III.

²⁾ Пор. н. пр дефініцію в статті Петрушевського: Карикатура. Енциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона т. XVI А. С.-Петербургъ 1895, ст. 494.

³⁾ Пор. н. пр. мою III-ю статтю в Записках т. 129, ст. 123—140.

замість пер на шапці нарисовано козячі роги, а крім сього замість титулу „dux“ ужито іронічного слова „ductor“.¹⁾

Гумористично-сатиричними рисунками являються натомість полчища двох козаків, Кивайла й Івана, подані в сатиричній поемі Йосифа Вартоломея Зіморовича п. з. „Żywot Kozaków Lisowskich, także i potyczki ich szczęśliwe. Wydany roku pańskiego 1620.“²⁾ Підчеркуючи гумористично-сатиричний тон в поемі Зіморовича, новітній її видавець Гек так висловлюється про повисні рисунки: „Nie inny też charakter ma rycina kończąca cały poemat i przedstawiająca dwie głowy rozmawiających z sobą kozaków Kiwajła i Iwana, w zupełności na kształt i sposób Odrępańskiego i Zapytańskiego we lwowskiem humorystycznym piśmie Szczutku“.³⁾

Оцінюючи студію д-ра Франка: „Хмельницина 1648—1649 років у сучасних віршах“, подав проф. Брікнер звістку про дві ритовини, зображаючі, як показується, карикатури двох знатніших козаків, Максима Кривоноса й Карпа Півтора Кожуха: „Wręcz plugawymi — лише проф. Брікнер — są dwa świstki przechowane w gdańskiem archiwum miejskiem, małe folio, po jednej stronie zadrukowane, bez r. i m., gdzie pod ryciną, wyobrażającą raz Krzywonosą a drugi raz jego atamana Rółtora Kożucha, wypisano wiersze, które to, gdyż te karty chyba unikaty, w skróceniu przytaczamy“.⁴⁾ З тих двох карикатур опубліковано досі, на жаль, тільки карикатуру Кривоноса. Перший подав її яко „портрет“ Кривоноса д-р Чоловський у своїй популярній монографії „Wysoki Zamek“,⁵⁾ а опісля д-р Щурат, оцінюючи її яко карикатуру, подав її в статті п. з. „Карикатурний Кривоніс“.⁶⁾ І хоча сатиричні вірші, уміщені під обидвома ритовинами, не лишають місця сумнівови, що маємо тут діло із двома

1) Ближше про сей портрет л. Хоткевич: Альбом історичних портретів. Серія I, випуск I. Львів 1909, в статті „Про портрети Богдана Хмельницького“ ст. 6.

2) Żywot Kozaków Lisowskich. Poemat Józefa Bartłomieja Zimorowicza. Ocenili wydał Korneli Juliusz Heck. Відбитка зі „Sprawozdania z czynności Zakładu narodowego im. Ossolińskich we Lwowie za rok 1886.“ Lwów 1886, ст. 35. Тут на ст. 26 карикатурний „herb kozacki“.

3) Ibidem ст. 15.

4) Kwartalnik historyczny XIII, 1899, ст. 586—587.

5) Biblioteka Lwowska IX—X, Lwów 1910, ст. 71. „Według współczesnego drzeworytu“.

6) Неділян. Пік I, Львів 1911, ч. 2, ст. 7.

кариатурами, також проф. Грушевський, ідучи мабуть за д-ром Чоловским, умістив карикатуру Кривоноса лише з підписом „сучасна польська гравюра“,¹⁾ начеб се був його вірний портрет, а Липинський, публікуючи у своїй студії „Stanisław Michał Krzyczewski“ ритовину, зображаючу Кривоноса, з примірника в Музею ім. Емерика гр. Гуттен-Чапського в Кракові й згадавши, що проф. Брікнер і д-р Щурат уважають її польською карикатурою, висловив сумнів що до сього: „W drzeworycie powyższym, przynajmniej w tej formie, w jakiej zachował się on w Zbiorach hr. Hutten Czapskiego, poza wadliwością rysunku, wyraźnych cech karykaturalnych dopatrzeć się trudno.“²⁾ Також анонімний автор статті „Про портрет Кривоноса“ пише супроти погляду д-ра Щурата: „Карикатурний є тільки ніс надто великих розмірів. На перший погляд можнаби думати, що се слабонька копія портрету, або невдатний рисунок з пам'яті, бо не видно в ньому ніякого карикатурного хисту.“³⁾ Шкода, що для провірення не маємо виданої другої карикатури, Карпа Півтора Кожуха, всеж таки, на мою думку, нема сумніву, що се таки карикатура Кривоноса, чого довів основно д-р Щурат.

Ще в 1909 р. подав я звістку про віднайдення мною в одній із книг „Архива актів городських і земських“ у Львові карикатурного рисунку, зображаючого гетьмана Івана Мазепу й заповів оголошення спеціальної розвідки про нього.⁴⁾ Для зрозуміння сього, звідки між урядовими актами взялася карикатура Мазепи, мушу сю справу ближше пояснити. Попри висших урядників в городській канцелярії за часів давньої Польської Речіпосполитої були заняті й нижші урядники, т. зв. палестранти, звичайно люди молодші, котрі познакомлювалися тамже практично з правом. Деколи вступали в їх число потомки знатних і багатих домів, найчастійше одначе убожша шляхта або навіть плебеї, що бажали в будучині зайняти становища судових оборонців (патронів). Одною із категорій тих нижших канцелярійних урядників були індуценти, котрих канцелярія уживала до переписування актів з протоколу до індукти. Отсі індуценти, оскільки найшли в індукті вільні незаписані карти,

¹⁾ Грушевський: Ілюстрована Історія України. Київ-Львів 1912, ст. 301.

²⁾ Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa... wydana... pod redakcją Wacława Lipińskiego. Kijów 1912, ст. 385.

³⁾ Руслан 1911, ч. 12. При тій нагоді звертаю увагу автора сеї статті на те, що й на повнім іданськім примірнику, а не лише на обгятім краківськім, є напись: „Znaczną Kozak Krzywonos«. Brückner: Op. cit. ст. 587.

⁴⁾ Історичні причинки II, Львів 1909, ст. 84—85.

записували їх часто дрібнішими літературними творами, деколи власної композиції; в їх руки походять також різнородні рисунки, котрі подибуємо в актах.¹⁾

Найдена мною карикатура Мазепи міститься в книзі „Inducta Relationum Castrensi[†]um Haliciensium“ том 217 з 1720 р. сторона 137.²⁾ Цілий сей том обіймає 2928 сторін „folio“ і заповнений на незаписаних місцях всякого рода рисунками (переважно карикатурами) й віршиками. Перший акт, вписаний на ст. 3, походить з 2. січня 1720 р. (Actum in C[ast]ro Hal[ici]ensi Feria Stia in C[ra]sti[†]no Festi Circumcisionis X[ri]sti D[omi]ni A[nn]o ejusd[em] 1720),³⁾ останні справи походять із 24. грудня 1720 р. Карикатурні рисунки стрічаємо осьтакі (карикатуру Мазепи обговорю основно окремо).

На ст. 26 бачимо погруде якоїсь особи о вигляді розбишаки, з кучерявим розбурханим волосем, о низкім, запалім чолі, з носом вгнутим і задертим на кінці вгору, над горішньою щогою вуси, долішня щока сильно розвинена. На неправильнім четверокутнику, понизше шиї, напись: „Uera effigies Przewoznika Teniawego(?) Ho[mi]n[is] nequa[m]“, а під слодом двостих:

Si fueris censor primo te crimine purga
Ne tua te damnent facta neffanda reum.

На ст. 69 уміщена монограма І[†]Н[†]S. Се відома монограма імени Христа, принята Єзуїтами, котрої значінне пояснюють або як „Jesum habemus socium“, або як „Jesus hominum salvator“, або вкінці як „In hoc signo [vinces]“. На ст. 70 під написю „Effigies Pithagoraei“ уміщена поясна карикатура, з довгим кучерявим

¹⁾ Balzer: Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII. Lwów 1882 ст 11—12 і 27; Dąbkowski: Urzędnicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce. Lwów 1918, ст. 12 і 15—19; Dąbkowski: Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce. (Pamiętnik historyczno-prawny Tom III, zesz. 2). Lwów 1926, ст. 17—18, 29 і 84—85. Літературні твори й рисунки палестрантів в судових книгах означає проф. Домбровский назвою „wtęty materyjalne“. Ibidem ст. 83.

²⁾ „Inducta“ була се книга, до котрої вписувано акти з протоколу, а одною із її категорій був „liber relationum“, де містилися всякого рода вписи (з виїмком контрактів о добра земські), особливо публичні акти. Пор. Balzer: Op. cit. ст. 21—22 і 40; Sochaniewicz: Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. Przewodnik nauk. i liter. 1912, ст. 845 і 933.

³⁾ В гранчасті клямри уймаю або розв'язання скорочень, або слова затерті, а відчитані мною.

волосся, з довгим носом, малим вусиком, з загненою в гору цациною борідкою. Видно крім цього праву руку, звернену вперед, із розпростертими пальцями. Побіч затерто навмисно чорнилом, але можна відчитати слова: „[Rodzony brat Bilinskiego] Tarasa“.

На ст. 106 вирисований „Scipio Africanus“. Се погрудє чоловіка в колпаку, з довгим кучерявим волоссям, з довгим носом, з вусиком. Побіч затерто рівнож чорнилом, але можна іще лучше розпізнати слова: „[Rodzony brat Bilinskiego] Tarasa“. (Перед сьєю карикатурою на ст. 105 бачимо серед цвітів мужеське погрудє „en face“, з довгим волоссям, без вусів).

На ст. 180 під написю „Generalis Wensefelt“ уміщена погрудна карикатура, о голові в виді скіпця, перед чашки лисий, з заду спадає довге волосє в кучерах. Ніс незвичайно довгий, острій, троха в діл загнаний. На ст. 189 чотиростих, що починається словами: „Cum tepet africus zephyris spiran[tibus] aër“, а на ст. 190 півтретяраменний хрест, над ним корона, по боках напись: „Tibi corona“. Се герб Потоцких „Pilawa“, поданий очевидно з нагоди виступаючого низше в акті Станіслава Потоцкого, галицького й коломиїського старости. На ст. 196 „Apologi de Ingratitudine humana oblata... per Pithagoram Philosophum conscriptus“, а на ст. 198 „Continuatio Apologi“. До сього додана погрудна карикатура „en face“, з бородою й вусами, з кучерявим волоссям, з підписом „Friso Apologicus“. Побіч затерто, можна одначе відчитати слова: „[Ktory był Brat Rodzony Basilego Tarasa y Motowidła Bilinskiego]“.

На ст. 1176 знова монограма ІHS, на ст. 1288 дві мужеські погрудні карикатури без підписів, а на ст. 2815 такі слова: „Nosce vacuum¹⁾ censeat[ur] ideoque manibus pr[on]is repletum esto“. Під сими словами три карикатури: в горі мужеське погрудє, немов якогось шляхтича, котрий щось говорить (слова, виходячі з уст, годі відчитати); під ним погрудє попа „en face“ в колпаку, з довгим волоссям і бородою; побіч нього попада в намітці, з корабликом на голові. Підпис починається від слова „Sogores...“, але дальші слова затерті так, що годі їх відчитати.

¹⁾ Про значінне вільних місць т. зв. „vacua spatia“ або „vacuum“ в індуктах гл. Balzer: Op. cit. ст. 24; Sochaniewicz: Op. cit. ст. 846; Dąbkowski: Urzędnicy kancelaryjni ст. 5; Dąbkowski: Palestra ст. 9. Після припису права й канцелярїйної практики трансакції, внесені до протоколу, мали бути записані до трьох днів, колиж до сього часу копій не подапо, незаписане в індукті місце мало бути, почавши з четвертого дня, счеркнене яко „vacuum spatium“ (вільне й незаписане місце).

На основі дописок при карикатурах, в котрих переслідується якогось Білинського¹⁾ можна здогадуватись, що був се оден із палестрантів галицької городської канцелярії та походив із дрібної української загонової шляхти й, се дало може повід його товаришам по званню, Полякам, в сей спосіб доскулювати йому. Нам відома родина Білинських гербу „Łodzia“ з придомком „Taras“, що вилетітимувала своє шляхотське походження в 1782 р. перед галицьким городським судом та в 1844 перед Виділом галицьких станів; раз ужила таж родина (в 1782 р. перед гал. гор. судом) придомка у формі „Tarasowicz“.²⁾ Придомка „Tarasowicz“ уживає одна дуже розроджена лінія Білинських гербу „Сас“. Вони вилетітимували своє шляхотське походження в 1782 р. перед судами городським і земським перемиським, земським буським і земським львівським та між рр. 1828 а 1830 перед Виділом галицьких станів.³⁾ З котрої родини походив палестрант Василь Білинський з 1720 р., не знати. Зверну тільки увагу на те, що в родині Тарасовичів-Білинських гербу „Сас“ повтарається доволі часто родинне імя Василь, можливо отже, що наш Василь Білинський належав до родини Сасів-Тарасовичів, а що ся родина була українського походження; тож імовірно на тлі національних контроверсій між товаришами-палестрантами могла явитись й згадана Мазепина карикатура.

Розмір карикатури 15·5 × 16 см.⁴⁾ Вона зображає погрудє старшого мужчини, з правого профілю, о великім м'ясистім носі, що зраджує сильно розвинені ніздря, на кінці дещо піднятім у гору. Голова оголена, лише над чолом звисає козацький „оселедець“, чоло в морщинах, ухо нефоремне, вус рівний, середньої величини (ані не підігнений у гору, ані не звисаючий), лице (дещо поморщене)

1) Dąbkowski: Urzędnicy kancel. ст. 20 і Palestra ст. 27 згадує між тими, витревалими, привязаними до актів канцелярійними урядниками, також певне число урядників галицької городської канцелярії. Між ними був справді якийсь „Biliński Bazyli Taras Motowidło“, одначе аж від 1754 р., отже ледво чи ідентичний зі своїм іменником з 1720 р.

2) Roczet szlachty galicyjskiej i bukowskijskiej. Lwów 1857, ст. 20—21.

3) Ibidem ст. 20—22.

4) Її було незвичайно тяжко сфотографувати, бо книга дуже груба (около 3000 сторін); крім сього в Архиві незвичайно лихе освітлення а ситуацію погіршив іще слітний день (се була перша половина дуже слітного липня 1918 р.) Знімку в поменшенню зладив удачно д-р Олександр Барвінський. За ласкавий дозвіл зладження фотографічної знімки й опублікування її складаю осьтут найщиршу подяку Світлії Управі згаданого Архива, а п-і д-р Гелені Полячківній, архівістці сього Архива, окрему подяку за поміч у хвилі ладження знімки.

з боку й на долішній щоці виголене, лишень понизше долішньої губи уміщена борідка у виді малото клаптика волося, що сягає аж до підборідка. Ся борідка нагадує дуже своїм виглядом славновісну борідку цісаря Наполеона III („Kinubart à la Napoleon III”).¹⁾

Для пояснення, кого зображає поданий рисунок, уміщена по обох боках карикатури латинська напись: „Effigies Uera Ducis Uelitu[m]²⁾ Mazerae[,] qui non nouit uiuu[m] talem[,] conijcia-

t[ur] quale[m] esse uidere uellet.“ Понизше шиї, на втятім бюсті, плюгавий двостих в українській мові, латинськими буквами:

Kozak Mazera osefedec maie

Wsich Swych Rusyniw pod S...u chowaie.³⁾

З артистичного погляду не має ся карикатура ніякої вартости; всеж таки годі перейти над нею до днєвного порядку з ріжних

¹⁾ Пор. н. пр. рттовини, зображаючі Наполеона III, в Бібліотеці „Народного Дому“ (тека XXVII, ч. 977: E. Desmaisons del. — Carl Mayer sc., або ч. 978: Peint. par E. Winterhalter — Gravé par Pollet).

²⁾ Слово „velites“ означає легко збройних. тут козаків.

³⁾ Про сей двостих гл. близше в моїй III-ій статті в Записках т. 129, ст. 129—130.

зглядів. І так цікавою є та обставина, що, коли з одної сторони знаємо дотично Мазепи цілий ряд похвальних і „обличительних“ віршів, а з другої сторони значне число його портретів (хоча й не знаємо з цілковитою певністю, з винятком апотеоз, котрий із них справді зображає Мазепу), то ся карикатура є одинокою карикатурою нашого гетьмана, яку досі удалося віднайти. Правда, о. Застирець, не бачивши ритовини Галяховського, пробував довести, що се карикатура чи памфлет на Мазепу.¹⁾ Одначе сей хибний погляд збив основно проф. Богдан Лепкий в статті „Ще про портрет гетьмана Івана Мазепи“²⁾ і я в статті „Кілька уваг до заміток про алегоричну картину Галяховського“.³⁾ Зате зверну увагу на ритовину Михайла Карновського, уміщену в панегірику в честь Петра Вел. після полтавської битви, п. з. „Политикольтъпная Апоеоеіс“. На тій ритовині зображений їздець-лицар в панцирі й шоломі, котрий убиває копієм з м'я (Мазепу) й топче конем льва (Карла XII).⁴⁾ Як звісно, лев — се герб Швеції, зновжеж Стефан Яворський згадує у своїм віршу „In vituperium Mazerae“ — „Свѣйского лва и волка Мазепу“, називаючи притім Мазепу „ядовитымъ и лукавымъ змѣемъ“.⁵⁾ Та мимо сього, в ритовині Карновського годі добачувати карикатуру Мазепи, й тому згадана вище карикатура остане, покищо, одинокою карикатурою того гетьмана.

Крім сього важна вона для нас ще й із того згляду, що дає кілька цікавих подробиць до Мазепиної портретистики. І так годиться передовсім звернути увагу на „оселедець“, котрий бачимо на карикатурі гетьмана й про котрий згадує двостих, уміщений на ній. Се т. зв. у козаків „чуприна“, котру підстригалоса в сей спосіб: „Вся голова голилась чи стриглась при тілі, над самимже лобом зіставляли кругле пасмо волоса пальців у три ширини. Волосє те часом відростало у довгу косу, котру можна було, зачесавши на лівий бік, або обвести кругом і замотати за ліве ухо, або просто довести до нього і замотати. Частійше, коли вона була не дуже довга, тільки спускалась за вухо, і її кінець теліпавсь на плечі. Така коса надавала лицю дуже воевничий вид і оригінальну красу.“⁶⁾ Коли порівняти карикатуру Мазепи зі звісними нам пор-

¹⁾ Діло 1910, ч. 64.

²⁾ Руслан 1910, ч. 69. ³⁾ Ibidem ч. 70.

⁴⁾ Павловскій: Битва подъ Полтавой. Полтава 1908, ст. 130.

⁵⁾ Науменко: Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазепы. Киевс. Стар. т. 13, 1885 г. сентябрь, ст. 173 і 175.

⁶⁾ З.: Чуб і чуприна. Замітка для істориків, малярів і акторів. Записки Н. Т.-ва ім. Ш-ка т. 44, Miscellanea ст. 3. До сього рисунки на ст. 4.

третами гетьмана, то лишень на портреті, опублікованім проф. Грушевським, бачимо таке „традиційне пасмо волося зпід шапки“ як у Богдана Хмельницького.¹⁾

Про рід причіски на портретах Мазепи буду говорити обширніше в особній статті про його портрети, таксамо про його заріст, тут згадаю коротко, з оглядом на борідку, котру бачимо на карикатурі, що прибуває нам новий аргумент за тим, що Мазепа носив у старости бороду, на що великий натиск клав у своїх замітках Лазаревський.²⁾

Плюгавий сатиричний двостих, де глузується з козацького походження Мазепи, хоча й в українській мові, вказує на те, що карикатура гетьмана є польського авторства. Вона могла повстати від впливом видуманої пригоди гетьмана, описаної Паском (він на кожнім кроці підчеркує козацьке походження Мазепи) й Отвіновським.³⁾ Заходить лише питання про час її повстання. Правда, вона нарисована в галицькій городській книзі з 1720 р., але сей рік мігби мати значінне лише тоді, колиб ми були певні, що карикатура була власної композиції індуцента. Бо дуже імовірним видається мені, що індуцент мав перед собою летучий листок з карикатурою Мазепи⁴⁾ (в роді карикатури Кривоноса чи Карпа Півтора Кожуха) і лиш нездарно її скопіював, хоча в сей спосіб зберіг її для нас. Втім випадку могла вона повстати щойно по 1687 р., бо Мазепа згаданий на ній ужэ яко гетьман (*dux velitum*). Слова „*qui non novit vivum talem*“ не мусять конче свідчити про се, що карикатура роблена по смерті гетьмана; тут звертається лиш увагу людей, котрі Мазепи ніколи на власні очі не бачили, що коли хто бажає знати, як виглядає Мазепа, нехай гляне на сю карикатуру.

¹⁾ Грушевський: До портрета Мазепи. *Ibidem* т. 92, ст. 247. Гл. портрет на початку тому.

²⁾ Лазаревський: Записки о портретахъ Мазепы. К. Стар. т. 64, 1899 г. мартъ, ст. 454—456 і 460—462.

³⁾ Гл. про те в моїй III-ій статті в Записках т. 129, ст. 129 і 133.

⁴⁾ Dąbkowski: *Palestra* ст. 85, пишучи про рисунки палестрантів, припускає тільки що до портретів знаних осіб зі старшого світа, що вони „może są powtórzeniem rycin znanych z dzieł współczesnych. Większą wartość historyczną posiadają portrety osób współczesnych, n. p. hetmana Mazepy... Autorowie tych rysunków są przeważnie nie podpisani, wyjątkowo tylko nazwisko jest podane, oczywiście tymi malarzami byli palestranci. Jest to zatem malarstwo, można powiedzieć, palestranckie. Bogaty ten materiał czeka jeszcze dotychczas na szczegółowe opracowanie. Do pewnego stopnia korzystał z niego Łoziński Władysław w swem „Prawem i lewem” i Bohdan Barwiński w monografii o Mazepie.“

Мимо цього, що покищо нема ніяких певних даних для провірення, чи згадана карикатура є самостійним твором індуцента галицької городської канцелярії, чи тільки копією якоїсь ествуючої вже карикатури, поширюваної у виді летучого листка, можемо з цілковитою певністю провірити, котрий з індуцентів умістив її на „*vacuum spatium*“ галицької городської книги том 217 з 1720 р.

Знаємо вже, що канцелярія уживала індуцентів до переписування актів з протоколу до індукти. Їх обовязком були іменно вписи, втягнені до протоколу, переписувати, з доповненням правом приписаних форм, до індукти. На знак переписання счеркувано звичайно дотичні вписи в протоколі, причім індуцент подавав звичайно в долині переписаної сторони своє назвисько в виді записки „*inductum per N.*“ В сей спосіб заховали нам протоколи цілий ряд назвиськ індуцентів.¹⁾ Книзі „*Inducta Relationum Castrensi-um Haliciensium*“ том 217 з 1720 р., відповідає книга протоколів „*Protocollon Relationum Castrensi-um Haliciensium*“ том 359. В індукті на ст. 136 вписана справа „*Worcel Chojecka citat*“, на ст. 137 уміщена карикатура Мазепи, а під нею, на тійже стороні, вписана справа „*Dijakowski Michalewskiego citat*“. Обидві ці справи занотовані в згаданій книзі протоколів на ст. 331. Справи з 8 і 9 січня 1720 р., занотовані в протоколі на ст. 317—331 переписав до індукти індуцент Махніцький, про що свідчить його власноручна записка в протоколі „*Inductum per Machnicki*“. Обидві отже справи, і та перед карикатурою Мазепи й та по ній, вписані до індукти Махніцьким. Між ними остало в індукті „*vacuum spatium*“ через те, що для даної справи сторона не предложила копії до вписання, колиж справа відповідно до приписаного речинця передавалася, замість зазначення „*vacuum*“, індуцент скористав із цього й вирисував згадану карикатуру.

Тому що почерк письма довкруги карикатури й плюгавого двостиха відповідає почеркови письма Махніцького у вписаних ним до індукти справах, тому не може бути під тим оглядом найменшого сумніву, що карикатуру Мазепи рисував індуцент Махніцький, без огляду на се, чи був він її автором, чи може лише копістом. Доки одначе не знайдеться до розвязки цього питання більше даних, полишаю його до того часу вітвертим.

¹⁾ Balzer: Op. cit. ст. 28; Dąbkowski: Urzędnicy kancel. ст. 12 і Palestra ст. 17.

V.

„Мазепа“ на ковші Дмитрашка Райчі з 1676 р.

В одній із моїх розвідок, присвячених пошукуванню за автентичним портретом гетьмана Мазеви, зробив я таку замітку: „Вартоби репродукувати також Мазеву, зображеного на ковші Дмитрашка Райчі з 1678 р., що знаходиться в Музею кн. Чорторійських.“¹⁾

Кіш переяславського полковника Дмитрашка Райчі описав проф. Маріян Соколовський у своїй розвідці „Muzeum X. Czartoryskich w Krakowie“.²⁾ Подавши в латинській транскрипції кириличну напись, уміщену на тім ковші, пише він далі так: „Napis ten jest przerwany trzema wieńcami laurowymi z popiersiami w środku w kozackich charakterystycznych strojach. Przedstawiają one, jak świadczą napisy, Łobojkę. Nalewajkę i Mazepę, którzy mają puhary w rękach, lub grają na teorbanach; koło jednego z nich wryty kozak bijący w bębny, z gołą głową i kołpakiem, leżącym pod bębniami. Całe życie kozackie staje na widok tego przed oczyma...“ Хибно одначе подав проф. Соколовський яко рік зроблення ковша 1678 р., відчитавши невірні кириличні цифри, бо міжтим, як то я виказав у моїй розвідці п. з. „Причинки до польсько-української геральдики і сфратістики“, на ковші уміщений 1676 рік.³⁾

Чи портрет „Мазеви“ на згаданім ковші може мати яку зв'язь із гетьманом Мазевою? Проти сього промовляє передовсім хронологія. Знаємо, що зносини Дмитрашка Райчі з гетьманом Мазевою датуються що йно з 1687 р., коли то Мазепа, ставши гетьманом, старався позискати для себе такого хороброго й визначного чоловіка, яким був тоді Дмитрашко. Одначе відносини поцсувались уже по році, а навіть стали ворожими.⁴⁾ Далі бачимо, що погрудє „Мазеви“ на ковші Дмитрашка уміщене побіч такихже погрудь Лобойка і Наливайка. Тому не улягає ніякому сумнівови, що маємо тут діло з героями загально звісної легенди, На-

¹⁾ Історичні причинки II, ст. 89.

²⁾ Kwartalnik historyczny 1892, ст. 236—237.

³⁾ Відбитка з Ювілейного Збірника Наук. Т-ва ім. Ш-ка в пятьдесятиліття оснований 1873—1923. Львів 1925, ст. 8.

⁴⁾ Стороженко: Родіонъ Григорьевичъ Дмитрашко, полковникъ переяславскій и его родъ. Очерки переяславской старины. Київ 1900, ст. 160—161.

ливайком, Лободою і Мазепою, спаленими в Варшаві на мідяному волі.¹⁾

Що до імен, то в усіх літописах, котрі займаються сею подією, подібнемо справді, побіч Наливайка, імена його полковників Лободи й Мазепи.²⁾ Історично стверджено одначе, що Наливайка й інших ватажків стято, а що до імен ватажків, то окрім Наливайка, Шаули й Шостака, вони передані непевними жерелами (Санчоха, Мазепа, Кизим).³⁾ Та мимо сього воно вельми цікаве, що побіч Наливайка, Лобода й Мазепа виступають народними героями не лише в українських переказах, але і в українській штуці.

На основі повніше сказаного мушу змінити свій погляд, висловлений у 1909 р. в тім напрямі, що „Мазепа“ на ковші Дмитрашка Райчі не може бути ніяким причинком до портретистики гетьмана Мазепи.

¹⁾ Пор. Франко: Наливайко в мідяному биці. Причинком до історії легенди. Науковий Збірник присвячений проф. Михайлови Грушевському. Львів 1906, ст. 76—90.

²⁾ Грабянка: Дѣйствія презвѣльной и отъ начала Поляковъ кровавой небывалой брани Богдана Хмельницкаго Року 1710. (Лѣтопись Григорія Грабянки). Київ 1854, ст. 24; Лизогубъ: Лѣтописецъ или описаніе краткое знатнѣйшихъ дѣйствъ и случаевъ, что въ которомъ году дѣялося въ Украинѣ малороссійской. (Сборникъ лѣтописей относящихся къ исторіи южной и западной Россіи. Київ 1888, ст. 4); Черниговская лѣтопись. (Южнорусскія лѣтописи, откр. и изд. Н. Вѣловскимъ. I, Київ 1856, ст. 12); Краткое лѣтоизобразительное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описаніе (Ibidem ст. 55); Краткое описаніе Малороссіи (в додатку до „Лѣтописи Самовидца“. Київ 1878, ст. 215); Лукомскій: Собраніе историческое. (Ibidem ст. 370); Ригельманъ: Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи. Часть I, Москва 1847, ст. 29; Конискій: Исторія Русовъ или Малой Россіи. Москва 1846, ст. 39. (Тут Лобода є полковником, Федір Мазепа полковим судією. Яків Кизим кївським сотником). „Лобойко“ на ковші Дмитрашка ідентичний очевидно з Лободою, хоч у Величка: Лѣтопись событій въ югозападной Россіи въ XVII мѣ вѣкѣ. II, Київ 1851, ст. 135 згаданий у тій формі в 1667 р. Василь Лобойко, полковник в Кальнику, з часів Хмельницького.

³⁾ Грушевський: Исторія України-Руси. VII, Київ-Львів 1909, ст. 237—238. Проф. Груш. звертає увагу на те, що в українських переказах (аж до „Історії Русів“) Наливайка печуть на мідяному волі (в „Іст. Русів“ в мідяному волі, таксамо й у Лукомського). Крім сього підносить проф. Гр., що д-р Франко міг тільки гіпотетично висловитися про звязь сеї легенди з Фаларідовою легендою хоч з другої сторони на звязь сього переказу з Фаларідовсю легендою вказав уже Куліш (Іст. возсоед. II, 147), що рівнож підносить проф. Гр.

Доповнення до статті І.

В моїй І-ій статті п. з. „Безіменна похвала гербу Мазепи“¹⁾ дав я опис безіменного панегірика „Krzyż początek mądrości w herbowym klejnocie... Jana Mazepu“²⁾ з примірника в „Бібліотеці Ординації гр. Красінських“ у Варшаві. На основі даних в тексті панегірика означив я Чернигів jako місце випечатання, щож до часу випечатання, то клав я його між 1697 і 1700 р. Поза тим, що знав його Руліковський і Естрайхер, я перший дав його докладний опис. Але щойно з праці С. Маслоу: „Етюди з історії українських стародруків“³⁾, а саме з V-го етюду п. з. „Зерцало от писанія божественнаго“. Чернигів, 1705, F^o, з присвятою гетьманови Мазепи“⁴⁾ де автор, не знаючи моєї статті, дав рівнож опис панегірика „Krzyż“ і деякі внімки з нього, довідуємося, що є він частиною твору „Зерцало...“, випечатаного в Чернигові 1705 р. в друкарні Троїцького Іллінського монастиря й міститься тамже на листі 8—12. Примірник, котрим послугувався Маслоу, походить з бібліотеки Київсько-Софійського собору ч. 977. Строев і Пекарський мали мабуть неповні примірники, в котрих не було панегірика „Krzyż“ і його дальшої частини „Koloss krzyżorodobny“. Додам, що видавництво „Українська Книга“, містить дуже багато даних, котрі можуть доповнити мої статті.

---

1) Записки т. 129, ст. 108—119.

2) Ibidem ст. 114—118.

3) Українська Книга XVI—XVII—XVIII ст. (Труди Українського Наукового Інституту Книгознавства, том I). Київ 1926, ст. 77—152.

4) Ibidem ст. 114—135.